

Aleksandra Korpysz aleksandra.korpysz@student.uw.edu.pl

Andrzej Kowalczyk akowalc1@uw.edu.pl

Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Warszawski

Franz Kafka w praskiej przestrzeni miejskiej: rozwój produktu turystyki literackiej w oparciu o życie i twórczość pisarza

Słowa kluczowe: turystyka literacka, Franz Kafka, Praga, produkt turystyczny

Streszczenie

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie Pragi w kontekście postaci Franza Kafki. Na początku autorzy opisują życie pisarza i jego związki z rodzinnym miastem. Druga część artykułu odnosi się do obrazu Pragi przedstawionego w pracach Kafki oraz do Kafki w praskiej przestrzeni miejskiej. Obecnie autor *Procesu* jest popularnym symbolem stolicy Republiki Czeskiej. Dlatego też w ostatniej części artykułu autorzy koncentrują się na różnorodnych działaniach marketingowych związanych z Franzem Kafką. Na końcu podjęto próbę odpowiedzi na pytanie dlaczego Kafka jest tak popularny wśród odwiedzających z całego świata.

Wprowadzenie

Znaczenie Pragi jako europejskiej i światowej destynacji turystycznej stale wzrasta. Miasto to pojawia się w wielu publikacjach, rankingach i statystykach dotyczących miejsc wartych odwiedzenia¹. Przykładem może być Global Destinations Cities Index² [Hedrick-Wong, Choong 2016], według którego w latach 2015 i 2016 Praga znalazła się w gronie dwudziestu najchętniej odwiedzanych miast na świecie³. Liczba odwiedzających od 2012 do 2016 r. wzrosła o prawie 900 000 osób (w zależności od przyjętych kryteriów wynosi od 5 do 7 mln). Na tak dużą popularność czeskiej stolicy wśród turystów wpływa jej szczególna atmosfera, ale także liczne zabytki, przede wszystkim w rozległej starej części miasta. Do najpopularniejszych atrakcji turystycznych i wizytówek Pragi należą między innymi Most Karola, rynek Starego Miasta z zegarem Orloj i zabytkowymi kamienicami, kościół Marii Panny przed Tynem oraz kompleks zamkowy z katedrą Św. Wita i słynną Złotą Uliczką. Oprócz tego miasto obfituje w muzea, np. Muzeum Narodowe, muzeum secesyjnego twórcy Alfonsa Muchy, Muzeum Komunizmu. Chętnie odwiedzana jest także praska dzielnica żydowska – Josefov (z jednym z najstarszych w Europie zachowanych cmentarzy), ale też np. ciekawy ogród zoologiczny.

Praga to miasto, do którego przybywają turyści pasjonujący się historią, architekturą, sztuką, szukający odpoczynku czy rozrywki. Miasto to zacieka także miłośników literatury. Zobaczyć tu można choćby Klementinum – dawne kolegium jezuickie, gdzie znajduje się piękna barokowa biblioteka. Urzekają w niej freski, zabytkowe globusy, ale przede

¹ Np. <https://www.tripadvisor.co.uk/TravelersChoice-Destinations-cTop-g1> [8.03.2017], <http://www.independent.co.uk/travel/best-cheap-holiday-budget-travel-hotels-rio-tenerife-barcelona-bangkok-toronto-budapest-a7021086.html> [8.03.2016], <http://www.telegraph.co.uk/travel/destinations/europe/articles/best-european-city-breaks/> [8.03.2017], <http://www.worldofwanderlust.com/the-top-25-best-destinations-in-the-world/> [8.03.2017]

² Dane pochodzą z raportu opracowywanego od 2011 roku przez firmę Mastercard.

³ Kluczem wyróżnienia była liczba zagranicznych turystów przebywających w mieście z przynajmniej jednym noclegiem.

wszystkim ponad dwadzieścia tysięcy woluminów gromadzonych od początku XVII wieku⁴. Urok biblioteki jest doceniany przez odwiedzających, czego potwierdzeniem jest jej obecność na licznych listach najpiękniejszych bibliotek⁵. Równie warta odwiedzenia (i także ceniona przez turystów⁶) jest biblioteka w obrębie klasztoru na Strahovie z licznym, wiekowym i bardzo cennym księgozbiorem. Jednak kiedy myśli się o zwiedzaniu Pragi przez pryzmat literatury, jako pierwsza przychodzi na myśl osoba Franza Kafki, który w Pradze mieszkał i tworzył. Obecnie w mieście można zobaczyć muzeum poświęcone pisarzowi oraz dwa jego pomniki, a także wiele miejsc, z którymi spłótły się jego losy, o czym szerzej traktuje niniejszy artykuł.

Mówiąc o Pradze w kontekście literatury warto dodać, że należy ona do sieci miast kreatywnych UNESCO – od 2014 r. ma tytuł miasta literatury⁷. Uzasadnieniem nadania tego tytułu są długie i bogate tradycje literackie oraz aktywna i różnorodna współczesna scena literacka. Podkreśla się również, że w Pradze jest znaczne, w skali europejskiej, skupienie księgarń (około 200), istnieje tu także ok. 20 kawiarni literackich. W mieście tym organizowane są również liczne wydarzenia związane z literaturą, m.in. odbywający się jesienią Praski Festiwal Pisarzy (Prague Writers' Festival) oraz Praski Mikrofestiwal (Prague Microfestival)⁸.

Poniższy artykuł ma dwa cele. Pierwszy dotyczy osoby Franza Kafki w kontekście Pragi, a przede wszystkim wykazanie wpływu miasta na jego życie i twórczość. Drugim celem jest przybliżenie działań podejmowanych w Pradze, aby stała się ona ośrodkiem turystyki literackiej identyfikowanej z Franzem Kafką. Główną tezę leżącą u podstaw tej części artykułu jest przekonanie, iż postać Franza Kafki jest w ostatnich latach bardzo umiejętnie wykorzystywana w działaniach promocyjnych (inaczej mówiąc: w miejskim marketingu terytorialnym), przy czym adresatami tych działań wcale nie muszą być osoby autentycznie zainteresowane turystyką literacką. W trakcie przygotowywania poniższego tekstu posłużono się przede wszystkim metodą polegającą na analizie literatury przedmiotu (w tym dzieł autorstwa Franza Kafki) oraz źródeł internetowych, jak również prowadzono badania w terenie (w 2009 r. i w 2016 r.).

Turystyka literacka – kontekst teoretyczny

Pisząc o literackiej ofercie Pragi, można zastanowić się nad tym, kim są uczestnicy omawianej formy turystyki. Nie jest to proste zadanie, ponieważ samo jej pojęcie jest szerokie. „Turystami literackimi” będą osoby zwiedzające domy pisarzy, miejsca akcji utworów, biblioteki, księgarnie. Do grona tego należeć będą także uczestnicy spacerów literackich, festiwali, targów książki, osoby przemierzające szlaki literackie, ale także te, które na własną rękę próbują podążać śladami ulubionych autorów czy bohaterów. Jeśli

⁴ <http://www.klementinum.com> [25.02.2017]

⁵ np. <http://www.boredpanda.com/beautiful-library-prague-czech-clementinum/> [9.03.2017], <http://www.travelandleisure.com/slideshows/most-beautiful-libraries-in-the-world> [9.03.2017], <http://www.bestvalueschools.com/50-most-beautiful-libraries-in-the-world/> [9.03.2017], <https://theculturetrip.com/europe/articles/europe-s-10-most-beautiful-libraries-from-italy-to-austria/> [9.03.2017], <http://www.architecturaldigest.com/story/most-beautiful-libraries-trinity-college-mushashino-bodleian-sainte-genevieve-article> [9.03.2017]

⁶ np. <http://www.telegraph.co.uk/books/what-to-read/the-most-spectacular-libraries-in-the-world/>, <http://mentalfloss.com/article/51788/62-worlds-most-beautiful-libraries>, <http://www.wonderslist.com/10-most-beautiful-libraries/> [9.03.2017], <http://www.independent.co.uk/arts-entertainment/books/features/the-worlds-most-beautiful-libraries-a6973026.html#gallery> [9.03.2017]

⁷ Obecnie sieć miast kreatywnych UNESCO tworzy 116 miast z 54 krajów, w tym 20 miast otrzymało tytuł Miasta Literatury UNESCO. Polskim miastem w tym gronie jest Kraków. [<http://en.unesco.org/creative-cities> - 9.03.2017]

⁸ <http://en.unesco.org/creative-cities/node/42> [9.03.2017]

weźmie się pod uwagę jeszcze różnorodność samej literatury i z tej perspektywy dokona podziału, to w gronie turystów uprawiających tę formę turystyki kulturowej znajdziemy uczestników konwentów fantastyki, uczniów odwiedzających domy autorów lektur szkolnych, czytelników kryminałów tropiących bohaterów powieści, miłośników zabytkowych bibliotek, bywalców wieczorów poetyckich... Przykłady można by jeszcze długo mnożyć.

Czy możliwe jest więc wskazanie cech wyróżniających turystów zainteresowanych literaturą? Jest to temat warty pogłębionych badań, przekraczający ramy niniejszego artykułu. Jako przyczynek do tego zagadnienia warto podać kilka cech „typowego” tzw. turysty literackiego. Pierwsza i oczywista charakterystyka to zamiłowanie do książek. Można założyć, że znaczna większość „turystów literackich” to aktywni czytelnicy. Dzięki takiemu ujęciu specyfikę tej grupy nieco łatwiej będzie określić. Podstawą do tego będą wyniki badań czytelnictwa prowadzonych przez Bibliotekę Narodową [Michalak, Koryś, Kopeć 2016]. Wynika z nich, że „zmienną najsilniej determinującą czytanie książek było wykształcenie – im wyższe, tym wyższy odsetek czytelników. Czytelnictwo jest także wyższe wśród kobiet niż wśród mężczyzn” [Michalak, Koryś, Kopeć 2016, s. 4]. Według cytowanych badań w Polsce czyta ok. 37% osób, dla porównania w Stanach Zjednoczonych jest to ponad 50%. Jako szczególnie dobry wzór warto podać Czechy, gdzie po książki sięga około 4/5 populacji powyżej 15 roku życia. Raport stanu czytelnictwa pokazuje także, że odsetek czytelników największy jest w miastach powyżej 0,5 miliona mieszkańców (czyta ponad połowa ich mieszkańców). Na podstawie powyższych informacji założyć można, że typowy „turysta literacki” jest dobrze wykształcony. Co więcej, w omawianym gronie więcej będzie mieszkańców dużych miast, wyraźnie też zaznaczy się przewaga kobiet. W opracowaniach naukowych⁹ pojawia się także kategoria tzw. literackiego pielgrzyma (w opozycji do zupełnie przypadkowego, nieczytającego turysty). „Literacki pielgrzym” jest szczególnie wymagający, dąży do rozwoju, ale jest też intelektualnie przygotowany do swojej literackiej podróży, ma dużą wiedzę o twórcy literackim i jest zaznajomiony z jego utworami.

Po próbie odpowiedzi na pytanie „kto może być uczestnikiem turystyki literackiej?” można postawić sobie pytanie, gdzie taką turystykę można uprawiać. Wśród miejsc powiązanych z literaturą znajdują się obszary wiejskie oraz niewielkie miejscowości. Za przykład można tutaj podać Haworth – niewielką brytyjską miejscowość odwiedzaną przez czytelników sióstr Brontë oraz polskie muzeum Henryka Sienkiewicza w Woli Okrzejskiej, Muzeum Marii Konopnickiej w Żarnowcu, czy związaną z Konstantym Ildefonsem Gałczyńskim Leśniczówkę Pranie. Jednak zdecydowanie częściej turystyka literacka jest kojarzona z obszarami miejskimi. W związku z tym w niniejszym artykule zostanie ona przedstawiona właśnie w tej perspektywie. Wśród miast mających literackie powiązania wymienić można chociażby związane z Jamesem Joyce’em i Jonathanem Swiftem Dublin, Londyn, w którym znajduje się m.in. Muzeum Dickensa czy Sherlocka Holmesa, lub Moskwę, z którą splecione są losy wielu popularnych rosyjskich autorów (Gogol, Puszkina, Tołstoj i in.).

Związki Franza Kafki z Pragą¹⁰

Franz Kafka urodził się w 1883 r. w Pradze w rodzinie kupca żydowskiego. Był najstarszym z sześciorga dzieci (trzej synowie i trzy córki), jakie posiadali Hermann

⁹ Zob. Seaman, A. N., 2016, *Exploring the connections between literary places, literary texts, and tourist performance*, [w:] Smith, Y. (red.), *Literary tourism as a developing genre: South Africa's potential*; Brown L., 2016, *Treading in the footsteps of literary heroes: an autoethnography*.

¹⁰ W części tej wykorzystano materiały, które były podstawą tekstu *Praga z przełomu XIX i XX w. w przekazie literackim i w rzeczywistości* [Kowalczyk 2004].

i Julie Kafka [Salfellner 1998, s. 31-33]. Przez niemal całe życie Franz Kafka był związany z najstarszą częścią Pragi, to znaczy z dzielnicami Staré Město, Josefov i Nové Město. Dom, w którym się urodził stał przy wąskiej uliczce U Radnice łączącej Rynek Staromiejski (Staroměstské náměstí) z miejscem, gdzie schodzą się ulice Maiselova, U Radnice, Kaprova i Platnéřská. Budynek ten został później zburzony, a wspomniana uliczka kilkanaście lat temu otrzymała nazwę *nam. Franze Kafky*. Tym samym dom stojący w miejscu, gdzie Franz Kafka spędził wczesne dzieciństwo nosi obecnie adres *náměstí Franze Kafky 5* (dawniej Staroměstské náměstí 5), a na jednym z jego narożników umieszczono tablicę upamiętniającą pisarza i jego podobiznę (Ryc. 1).¹¹

Ryc. 1. Budynek z 1902 r. stojący w miejscu, gdzie w 1883 r. urodził się Franz Kafka. Na narożniku budynku (nad żółtym samochodem-taksówką) jest widoczna tablica ku czci pisarza. W lewej części zdjęcia ulica Maiselova, jedna z głównych ulic dzielnicy żydowskiej w Pradze

Źródło: fot. Anna Kowalczyk, 2009.

Z powodu dużej ciasnoty już po krótkim czasie rodzice Franza zmienili mieszkanie i w okresie do 1889 r. kilkakrotnie przenosili się, mieszkając m.in. przy Placu Św. Wacława (Václavské náměstí) oraz przy położonych w najstarszej części miasta ulicach Dušní, Pařížská i Celetná. Dopiero po przeprowadzeniu się w 1889 r. do XVII-wiecznej kamienicy

¹¹ Budynek, w którym w 1883 r. urodził się Franz Kafka, był jednym z obiektów dawnego klasztoru benedyktynów, wzniesionego w latach 1717-1730. Po pożarze, w 1897 r. budynek – w ramach programu tzw. asanacji znacznej części Starego Miasta w Pradze – został zburzony, a w 1902 r. na tym samym miejscu powstał dom mieszkalny, którego projektantem był R. Kříženecký [Franz Kafka, https://cs.wikipedia.org/wiki/Franz_Kafka [20.02.201]]. Z dawnego budynku ocalał jedynie zabytkowy portal (barokowy). Później, przez wiele lat, mieściły się w nim biura praskiego urzędu miasta. W 2006 r. pomieszczenia biurowe zostały opuszczone, jedynie na parterze nadal działał sklep dla dzieci. Władze Pragi podjęły decyzję, że budynek zostanie poddany gruntownej modernizacji. Początkowo miał w nim powstać hotel, ale w 2007 r. postanowiono, że po przebudowie będzie on nadal pełnić funkcje mieszkalne [Pražští lidé do centra. Bydlete na místě, kde žil Franz Kafka, 8. června 2012, http://bydleni.idnes.cz/dum-franze-kafky-v-praze-0wq/-stavba.aspx?c=A120607_152907_reality_bdp_web [20.02.2017]].

„U minuty” – ponownie na Rynku Staromiejskim (adres Staroměstské náměstí 2) – rodzina Kafków pozostała w nowym miejscu zamieszkania przez dłuższy czas, wyprowadzając się dopiero w 1896 r. [Salfellner 1998, s. 45] do późnogotyckiej kamienicy „Pod Trzema Królami” („Dům U tří králů”, wzniesiony w XIV w., adres Celetná 3), dokładnie naprzeciwko zamieszkiwanego przez krótki czas wcześniej zabytkowego Domu Sixtów („Sixtův dům”, Celetná 2). W tym okresie życia, w latach dzieciństwa i dorastania, Franz często spędzał czas w sklepie swojego ojca, który mieścił się w innej części Rynku Staromiejskiego, a od 1886 r. we wspomnianym wyżej domu „Pod Trzema Królami”. W pobliżu – ulica Masná 16 (obecnie Masná 2) – mieściła się niemiecka szkoła podstawowa, do której chodził młody Kafka. Po jej ukończeniu, w latach 1891-1901, Franz Kafka uczęszczał do niemieckiej szkoły średniej, która również mieściła się przy Rynku Staromiejskim (na tyłach pałacu Goltz-Kinských¹²). Można więc powiedzieć, że w ciągu pierwszych osiemnastu lat życia Franz Kafka wychowywał się i dorastał wśród zabytkowych kamienic, kościołów i pałaców, stłoczonych w najstarszej części praskiego Starého Města i Josefova zaledwie w promieniu 200-300 m od centralnego punktu Rynku Staromiejskiego [Kowalczyk 2004, s. 249-250].

Ryc. 2. Dziedziniec wewnętrzny w Karolinum, najstarszej części Uniwersytetu im Karola w Pradze (XIV w.), gdzie w latach 1901-1906 Franz Kafka studiował prawo.

Źródło: fot. Anna Kowalczyk, 2009.

Po ukończeniu szkoły Franz Kafka rozpoczął w roku akademickim 1901/1902 studia na uniwersytecie niemieckim w Pradze (Uniwersytet im. Karola-Ferdynanda). Po zaledwie dwutygodniowym studiowaniu chemii, resztę życia akademickiego spędził na Wydziale Prawa, który ukończył w 1905 r. i na który w 1906 r. się doktoryzował. Również w tym okresie jego życie ograniczało się głównie do niewielkiej przestrzeni praskiego Starého

¹² Na parterze pałacu w latach 1912-1918 mieścił się sklep ojca Franza, Hermanna Kafki. Wcześniej, poczynając od 1907 r., miał on sklep pod adresem Celetná 12.

Města, gdyż sale wykładowe znajdowały się w budowach najstarszej części uniwersytetu praskiego (Carolinum) przy ulicy Železnéj, przy Targu Owocowym (Ovocný trh 5), w pałacu rodziny Clam-Gallas przy ulicy Husovej 20 i w dawnym kolegium jezuickim zwanym Clementinum (w kwartale ulic Karlová - Seminářská – Platněřská – Křižovnická). W czasie studiów – w 1902 r. – Franz Kafka zaczął się przyjaźnić z Maxem Brodem – z którym często odwiedzał kluby dyskusyjne studentów niemieckich, które mieściły się przy ulicy Ferdinanda (obecnie aleja Národní) i w domu pod adresem Krakovská 14, jak również prywatny salon literacki w położonej przy Rynku Staromiejskim kamienicy „Pod Złotym Jednoźrcem” („U zlatého jednorožce”). Razem z Maxem Brodem i innymi przyjaciółmi bywał również w kawiarni „Louvre” przy obecnej alei Národní 20. Z tego co wyżej napisano wynika, że wraz z wchodzeniem w życie dorosłe przestrzeń miejska Pragi odwiedzana przez Franza Kafkę ulegała powiększeniu, ale nadal dotyczyła głównie obszarów na prawym brzegu Wełtawy. Tym niemniej Kafka odwiedzał również drugi brzeg Wełtawy, gdyż, jak wynika z napisanego w 1920 r. listu do Mileny Jesenskiej, pierwsze doświadczenia erotyczne z kobietą miał w hotelu znajdującym się w położonej po przeciwnej stronie Wełtawy dzielnicy Malá Strana, aczkolwiek jego partnerką była ekspedientka ze sklepu z odzieżą znajdującego się naprzeciw domu rodzinnego Kafki przy ulicy Celetnej 3¹³ [Kowalczyk 2004, s. 250-251].

Jeszcze w czasie zdawania ostatnich egzaminów podczas procedury ubiegania się o stopień doktora praw, Franz Kafka podjął pracę w kancelarii prawniczej przy Rynku Staromiejskim, następnie rozpoczął pracę w sądzie cywilnym przy Targu Owocowym, a później w sądzie karnym, który mieścił się przy nieco oddalonym (już w dzielnicy Nové Město) Placu Karola (Karlovo náměstí). Jednak już jesienią 1907 r. Kafka przeniósł się do towarzystwa ubezpieczeniowego Assicurazioni Generali (u zbiegu Placu Św. Wacława i ulicy Jindřiškej), w którym pracował zaledwie rok.

Ryc. 3. *Václavské nám. 19 – budynek, w którym mieściło się towarzystwo ubezpieczeniowe Assicurazioni Generali (fot. 3a). Budynek pod adresem Na Poříčí 7 – siedziba kasy ubezpieczeń społecznych Arbeiter-Unfall-Versicherungsanstalt, w której Franz Kafka był zatrudniony w latach 1908-22 (fot. 3b). W budynku przy Placu Św. Wacława do 2002 r. mieścił się Polski Ośrodek Kultury (od 1994 r. Instytut Polski w Pradze).*

Źródło: fot. Anna Kowalczyk, 2009.

¹³ Ulica Celetná (w tłumaczeniu polskim podawana jako ulica Namiotników, od niemieckiej nazwy Zeltnergasse) jest ponadto niekiedy opisywana przez Franza Kafkę, jako ulica przy której gromadziły się praskie prostytutki [Kafka 1969, s. 252].

Mniej więcej w tym czasie rodzina Kafków po raz kolejny zmieniła mieszkanie, przenosząc się do nowo wybudowanej kamienicy (z windą!) przy prestiżowej alei (Pařížská 36), która powstała w miejscu, gdzie jeszcze kilka lat wcześniej znajdowała się najbiedniejsza część żydowskiego Josefova [Salfellner 1998, s. 99].

Latem 1908 r. Franz Kafka zmienił pracę i przeniósł się do innej firmy ubezpieczeniowej (Dělnická úrazová pojišťovna pro Království české, Arbeiter-Unfall-Versicherungs-Anstalt des Königreich Böhmen, AUVA¹⁴), która mieściła się we wschodniej części dzielnicy Nové Město przy ulicy Na Poříčí 7.

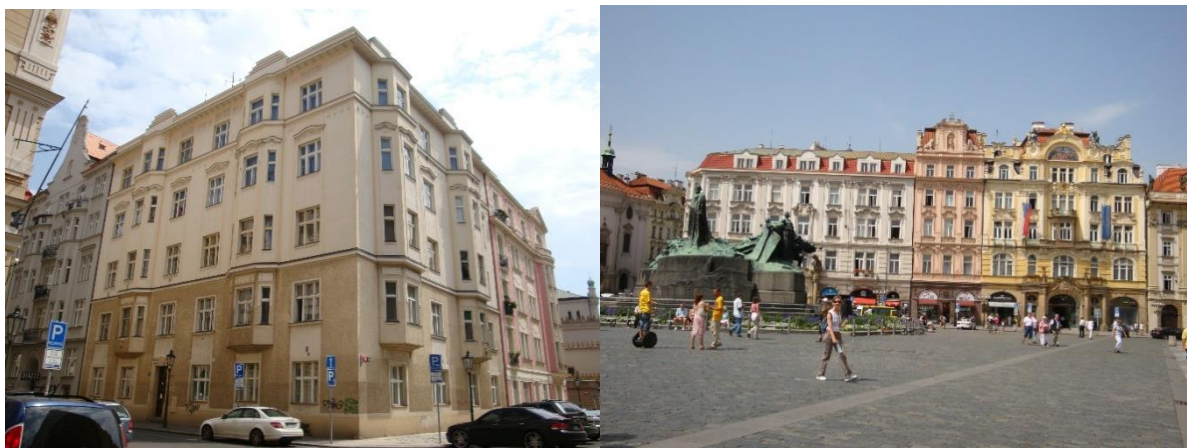
Pod koniec 1911 r. Franz Kafka stał się udziałowcem spółki założonej przez jego szwagra i posiadającej niewielką fabrykę azbestu na przemysłowym przedmieściu (wówczas samodzielnym mieście) Žižkov (ulica Bořivojova 27). Nie angażując się zbyt w doглядanie spółki (niechęć do niej, ale również i pewna fascynacja pracą i życiem robotników przewija się w jego *Dziennikach*), Franz Kafka był jej współwłaścicielem aż do 1917 r., kiedy to firma zbankrutowała.

W 1912 r. Franz Kafka podjął pracę nad powieścią, która po jego śmierci została opublikowana pod tytułem *Ameryka*. Jednocześnie pisał opowiadania (m.in. słynne *Przemiana* i *Wyrok*¹⁵).

Jesienią 1913 r. rodzina Kafków po raz kolejny zmieniła mieszkanie i przeniosła się do secesyjnej kamienicy („Oppeltůvdům”) na rogu Rynku Staromiejskiego i prowadzącej w stronę Wełtawy szerokiej alei, która otrzymała nazwę *Pařížská i która powstała w rejonie, gdzie wcześniej była ulica Mikulášská*. Jednak już po kilku miesiącach Franz Kafka postanowił wyprowadzić się z mieszkania rodziców. Z korespondencji z Felicją Bauer wynika, że poszukując mieszkania w kwietniu 1914 r. zastanawiał się nad wynajęciem lokum w Królewskich Winohradach (*Královské Vinohrady, do 1922 r. stanowiły one odrębne miasto*) „Wczoraj oglądałem mieszkanie trzypokojowe, które kosztuje tylko 700 koron, a znajduje się w samym centrum, zaraz za muzeum zamykającym od góry Plac Wacława” [Kafka 1976b, s. 124-125]. Jednak do wynajęcia samodzielnego mieszkania nie doszło i Kafka zamieszkał u swojej siostry (ulica Bílkova 10), gdzie zaczął pisać swoją najslawniejszą powieść - *Proces*. Tutaj też w 1915 r. Kafka ukończył *Wyrok*, po czym przeniósł się pod adres *Dlouhá 16*, gdzie mieszkał do 1917 r. W tym miejscu należy wspomnieć, że mieszkając jeszcze pod tym adresem, Franz Kafka wynajął w 1916 r. małe mieszkanko przy położonym na lewym brzegu Wełtawy, w obrębie Hradczan (Hradčany), zaułku zwanym Złotą Uliczką (Zlatáulicka), gdzie w XVI w. mieszkali alchemicy sprowadzeni na Hradčany przez cesarza Rudolfa II. Jednak już w marcu 1917 r. wynajął kolejne mieszkanie, które mieściło się na Małej Stranie (Malá Strana) przy ulicy Tržiště 15, w barokowym gmachu gdzie obecnie znajduje się ambasada Stanów Zjednoczonych (Schönbornskýpalác). W jednym z listów do Felicji Bauer Kafka tak je opisał „...w tym samym pałacu znalazło się inne mieszkanie (...) z widokiem na ulicę, która w tym miejscu podchodzi zupełnie blisko do Hradczynu” [Kafka 1976b, s. 346]. Ponieważ w mieszkaniu tym pisarz miał krwotok (który był pierwszym objawem występującej u niego gruźlicy), mimo że dysponowania dwoma mieszkaniami, przeniósł się do wspomnianego wcześniej mieszkania rodziców u zbiegu Rynku Staromiejskiego i alei Pařížskiej.

¹⁴ Franz Kafka, https://cs.wikipedia.org/wiki/Franz_Kafka [20.02.2017].

¹⁵ Opowiadanie *Wyrok* zostało napisane w nocy z 22 na 23 września 1912 r. od godziny 22 do 6 rano [Kafka, 1969, s. 223].

Ryc. 4. Budynek Bílkova 10, w którym Franz Kafka zakończył pisanie opowiadania *Wyrok* i rozpoczął pracę nad *Procesem* (fot. 4a). Rynek Staromiejski z pomnikiem Jana Husa (po lewej stronie) oraz stojącym za nim „Oppeltův dům”, w którym pisarz mieszkał w latach 1913-14 i 1917-1924 (fot. 4b). W czasach współczesnych (stan na 2016-17 r.) na parterze tego budynku mieści się punkt informacji turystycznej organizacji CzechTourism.

Źródło: fot. Anna Kowalczyk, 2009.

W następnych latach Franz Kafka – poza pracą w biurze – zajmował się dorywczo innymi rodzajami pracy. Był np. pomocnikiem ogrodnika w jednym z praskich przytułków, jak również pracował w warsztacie stolarskim Kornhäusera przy obecnej ulicy Šaldovej 5 na Karlíně. Jednak w 1920 r. stan jego zdrowia uległ znacznemu pogorszeniu, co sprawiło, że latem 1922 r. przeszedł na rentę. Mimo kłopotów ze zdrowiem na początku 1922 r. Franz Kafka zaczął pisać *Zamek*, w którym można znaleźć pewne odnośniki do zamku na Hradčanach. Po przejściu na rentę – z racji coraz większych kłopotów ze zdrowiem – Franz Kafka dzielił czas między Pragę, kurorty w Niemczech i Austrii oraz Berlin, gdzie mieszkała jego ostatnia przyjaciółka - Dora Diamant. Zimą 1923/1924 r. jego stan zdrowia pogorszył się na tyle, iż udał się na leczenie do Austrii, gdzie zmarł w czerwcu 1924 r. Po przewiezieniu zwłok Franza Kafki do Pragi miejsce jego ostatniego spoczynku stał się Nowy Cmentarz Żydowski (Nový židovský hřbitov przy ulicy Nad vodovodem 1) w niedawno przyłączonej do Pragi dzielnicy Strašnice (w grobie oznaczonym nr 21 14 21).

Ryc. 5. Miejsce pochowania Franza Kafki na Nowym Cmentarzu Żydowskim w Pradze. Tablica przy wejściu na cmentarz wskazująca, gdzie znajduje się grób (fot. 5a) oraz grobowiec rodziny Kafków (fot. 5b).

Źródło: fot. Anna Kowalczyk, 2009.

Odzwierciedlenie Pragi w twórczości Franza Kafki¹⁶

Jeszcze w czasie studiów, zimą 1904/1905, Franz Kafka rozpoczął pisanie swojego pierwszego opowiadania zatytuowanego *Opis walki*. Spośród wszystkich dzieł autorstwa Franza Kafki najwięcej opisów Pragi można znaleźć właśnie w *Opisie walki* [Kafka 1994]. Warto w tym miejscu przypomnieć, że przystępując do pisania *Opisu walki* Kafka mieszkał z rodzicami początkowo w mieszkaniu pod adresem *Celetná 3, potem pod adresem Pařížská 36*.

Jednym z elementów przestrzeni miejskiej Pragi zawartym w *Opisie walki* jest pochodząca z 1650 r. barokowa kolumna Najświętszej Marii Panny, która do 1918 r. stała pośrodku Rynku Staromiejского. Inne to: gotycka studnia na Małym Placu (Malé náměstí), Staromiejska Wieża Młyńska nad Wełtawą (na odcinku zwanym Novotnéholávka), ulica Karlová i Křižovnické náměstí, most Karola (Karlův most), ulice Ferdinandova (Národní), Poštovská, Wyspa Strzelecka (Střelecký ostrov), jak również położone już na drugim brzegu Wełtawy pokryte parkami i ogrodami wzgórze Petřín (niemieckie Laurenziberg) z tzw. Domem Ogrodnika. Szczególnie wiele miejsca poświęca Franz Kafka okolicom Wełtawy, które są opisywane w następujący sposób: „Mołdawa (po niemiecku Wełtawa nosi nazwę Moldau – przypis A. K.) i dzielnice miasta na drugim brzegu tonęły we wspólnej ciemności. Płono tam jednak parę świateł, które migotały ku patrzącym na nie oczom.” [Kafka 1994, tom 1, s. 295]. Już w tym krótkim fragmencie można dostrzec specyficzne spostrzeganie Pragi przez Kafkę, który bardzo często opisują ją jako miasto kontrastów, a niekiedy nawet jako miasto pełne nie tylko tajemniczości, ale i grozy.

Niektórzy znawcy twórczości Franza Kafki [Salfellner 1998, s. 103] uważają także, że ślady jego zamieszkiwania z rodzicami w domu pod adresem *Pařížská 36* można odnaleźć w końcowym fragmencie *Wyroku*, gdzie został zamieszczony opis rejonu mostu przez Wełtawę (Čechův most)¹⁷: „*Wyskoczył z bramy, pędziło go przez jezdnię do wody. Już trzymał mocno poręcz, jak człowiek głodny – jedzenie. Przerzucił nogi ponad nią jak znakomity gimnastyk, którym – ku dumie rodziców – był w latach młodości. Jeszcze trzymał się mocno słabnącymi dłońmi, wypatrzył między prętami balustrady jakiś omnibus, który z łatwością zagłuszyłby jego upadek, krzyknął z cicha: - Drodzy rodzice, zawsze was przecież kochałem – i runął w dół.*

Na moście był w tym momencie ruch wprost nieskończony [Kafka 1975, s. 17].

Również w listach do znajomych i przyjaciół Kafka wspomina okolice wspomnianego mostu. W liście do Hedwig Weiler z początku 1908 r. pisał: *W zeszłym tygodniu naprawdę pasowałem do uliczki, przy której mieszkam, a którą nazywam „Ulicą rozbiegu dla samobójców”, ponieważ ulica ta prowadzi szeroko do rzeki, buduje się tam most, a pod Belwederem na drugim brzegu, czyli pod pagórkami i ogrodami, będzie się przebiegał tunel, żeby można było spacerować przez ulicę po moście pod Belwederem. Tymczasem jednak stoi tylko szkielet mostu, ulica wiedzie jedynie do rzeki* [Kafka 2012, s. 53]. Natomiast w liście do Felicji Bauer (z 24.11.1912 r.) można znaleźć taki fragment: *...moje okno wychodzi na wielki, pusty plac budowlany, za którym płynie Wełtawa. A za nią zaczynają się od razu wzgórza z ogrodami publicznymi* [Kafka 1976a, s. 96].

¹⁶ W niektórych fragmentach tej części artykułu wykorzystano materiały, które były podstawą tekstu *Praga z przełomu XIX i XX w. w przekazie literackim i w rzeczywistości* [Kowalczyk 2004].

¹⁷ Opisany przez Kafkę most (Most Svatopluka Čecha, obecnie Čechův most) powstał w latach 1905-1908 i miał być fragmentem trasy Staroměstské náměstí – Pařížská – tunel pod wzgórzem Letná (lub przecinający je wykop) [Čechův most, https://cs.wikipedia.org/wiki/Čechův_most, 15.03.2017]. Wobec protestów mieszkańców Pragi (sprzeciwiających się tzw. programowi asanacji) pomysł ten nie został w szczególności w całości zrealizowany. Kosztem dawnej zabudowy powstała jedynie ulica Pařížská oraz wspomniany most, natomiast tunel (Letenský tunel) został przebudowany dopiero w 1953 r. jako przedłużenie zbudowanego jeszcze w połowie XIX w. mostu cesarza Franciszka Józefa I (obecnie Štefánikův most) [Letenský tunel, https://cs.wikipedia.org/wiki/Letenský_tunel, 15.03.2017].

Wchodząc w życie dorosłe i podejmując pracę zawodową, Franz Kafka zaczął interesować się hasłami głoszonymi przez organizacje syjonistyczne, jak również życiem kulturalnym. Chętnie uczestniczył jako widz w spektaklach wystawianych przez teatry żydowskie przybywające do Pragi z różnych części Austro-Węgier oraz z zagranicy. Wiele z nich było wystawianych w „Café Savoy”, która jest często wymieniana w *Dziennikach* [Kafka 1969, s. 57, 68, 71]. Prowadząc aktywne życie towarzyskie Kafka chętnie spotykał się z przyjaciółmi w praskich kawiarniach, takich jak „Arco” (u zbiegu ulic Dlážděná i Hybernská, fot. 6), „Louvre” (Národní 22) obecnie w tym miejscu jest centrum handlowe OC Quadrio)

Ryc. 6. Kawiarnia „Arco” (Kavárna Arco) na rogu ulic Dlážděná i Hybernská. Na lewo od zdjęcia (po drugiej stronie ulicy) znajduje się jeden z głównych dworców kolejowych w Pradze – *Praha Masarykovo nádraží* (w czasach Austro-Węgier dworzec nosił nazwę *Praha státní nádraží*, *Prag Staatsbahnhof*).

Źródło: fot. Anna Kowalczyk, 2009.

Jednak z *Dzienników* wynika, że Franz Kafka nie tylko spędzał czas w pracy i w domu rodzinnym oraz w klubach dyskusyjnych i kawiarniach literackich, ale również na pływalni (np. Žofin), w podmiejskich kąpieliskach (Podolí, Malá Chuchle) oraz w położonych w pobliżu Pragi miejscowościach letniskowych, takich jak Zbraslav i Černošice. Opisuując jeden ze swoich spacerów w lutym 1913 r. na lewym brzegu Weławy Kafka wspominał w liście do Felicji Bauer „...spacer (...) przez Hradczyn, dokoła katedry i przez Belweder,...” [Kafka 1976a, s. 226]. Natomiast w liście do przyjaciela Maxa Broda (29.03.1908 r.) Kafka wymienia często odwiedzane przez siebie praskie winiarnie („Trocadero” i „Eldorado”) oraz winiarnię w podmiejskim letnisku Kuchelbad (obecnie dzielnica Malá Chuchle), jak wówczas nazywała się położona na południe od Pragi miejscowość nad Weławą [Kafka, 2012, s. 54]. Opis terenów podmiejskich na południe

od Pragi można także znaleźć w *Dziennikach*, gdzie Franz Kafka pod datą 19 października 1911 r. opisuje swój wyjazd pociągiem do niedalekiego Radotína (obecnie w granicach Pragi): *...Po jednej stronie łyse wzgórza, wytrzebione przez pewną fabrykę cementu dla eksploatacji potrzebnego jej marglu. Stare młyny. Opowiadanie o topoli wykarczowanej z ziemi przez trąbę powietrzną razem z korzeniami najpierw sterczącymi z gruntu pionowo, a potem rozrośniętej wszcz. (...) Na wielkim, zakupionym przezornie przez jakąś fabrykę, tymczasowo leżącym odlogiem polu pośrodku tej miejscowości, okolonym fabrycznymi budynkami, które mocno, ale tylko miejscami oświetla elektryczne światło – jasny księżyc, dym z komina pełen księżycowej poświaty, a więc mglisty. Sygnały pociągu. Chrobotanie szczurów na skrajach dalekiej drogi przecinającej pole, wbrew zakazom fabryki wydeptanej przez ludność.* [Kafka 1969, s. 79]. Przytoczony opis dosyć dobrze oddaje charakter terenów między przystankiem kolejowym Praha-Velká Chuchle a stacją Praha-Radotín, gdzie po prawej stronie linii kolejowej (jadąc od strony Pragi) wznoszą się wzgórza (obecnie jednak w dużym stopniu pokryte wtórnym lasem liściastym) z licznymi kamieniołomami dla potrzeb cementowni w Lochkovie, a po lewej tory wyścigów konnych (tuż obok przystanku Praha-Velká Chuchle) oraz rozległe pola i gdzieniegdzie szklarnie (bliżej Radotína). Krajobraz zmienia się dopiero kilkaset metrów przed stacją Praha-Radotín, gdzie co prawda nadal stoją zabudowania fabryczne opisane przez Franza Kafkę, ale są one otoczone niską zabudową mieszkaniową z okresu międzywojennego i współczesną. Z kolei w liście do Felicji Bauer (10.09.1916 r.) można znaleźć takie zdanie: „Przedwczoraj było święto, byliśmy w dwóch cudownych miejscach, które odkryłem również w ostatnich czasach, znowu w okolicy Troi, ale jeszcze o wiele piękniejszych niż tamten skraj lasu” [Kafka 1976b, s. 277].

Tab. 1. Zmiany miejsc zamieszkania Franza Kafki w Pradze w powiązaniu z ważniejszymi wydarzeniami w jego twórczości

Nr	Miejsce zamieszkania	Okres	Uwagi
Okres dzieciństwa (1883-89)			
1	<i>Nám. FranzeKafky 5</i>	1883-85	Dawniej Mikulášská9, potem U Radnice 5, a później <i>nám. FranzeKafky1 i 3</i>
2	Václavskénám. 56	1885	Budynek został zburzony
3	Dušní 27	1885-87	Budynek został zburzony
4	<i>Pařížská 6</i>	1887-88	Dawniej Mikulášská 6, budynek został zburzony
5	Celetná ulice 2	1888-89	„Sixtůvdům”
Okres uczęszczania do szkoły podstawowej (1889-93)			
6	Staroměstskénám. 2	1889-92	„dům U Minuty”
Okres uczęszczania do szkoły średniej (1893-1901) i okres studiów (1901-06)			
7	Celetná 3	1892-1907	„dům U tříkrálů” - początek pracy nad opowiadaniem <i>Opis walki</i> (1904 r.)
Okres pracy zawodowej (1907-22) i przejścia na rentę (1922-24)			
8	<i>Pařížská 36</i>	1907-13	Dawniej Mikulášská 36, „dům U lodí” - ukończenie opowiadania <i>Opis walki</i> (1910 r.) - rozpoczęcie pisania powieści <i>Ameryka</i> (1911 r.) - rozpoczęcie pisania opowiadania <i>Wyrok</i> (1912 r.) - opowiadanie <i>Przemiana</i> (1912 r.)
9	Staroměstskénám. 6	1913-14	Dawniej Staroměstskénáměstí 5, „Oppeltůvdům” - wydanie opowiadania <i>Palacz</i> (1913 r.), które było rozdziałem powieści <i>Ameryka</i>
10	Bílkova 10	1914	U siostry Valli - zaniechanie pisania powieści <i>Ameryka</i> (1914 r.) - rozpoczęcie pisania powieści <i>Proces</i> (1914 r.)

Nr	Miejsce zamieszkania	Okres	Uwagi
11	Polská 48	1914-15	Dawniej Nerudova 48, u siostry Elli - opowiadania <i>Kolonia karna</i> i <i>Przed prawem</i> (1914 r.)
12	Bílková 10	1915	U siostry Valli, ale w innym mieszkaniu niż wcześniej - ukończenie opowiadania <i>Wyrok</i> (1915 r.) - ukończenie powieści <i>Proces</i> (1915 r.)
13	Dlouhá 16	1915-17	Dawniej Dlouhá 18, „dům U zlaté stítky”, mieszkanie wynajęte - rozpoczęcie opowiadania <i>Lekarz wiejski</i> (1915 r.)
14	Zlatá ulička 22	1916-17	<i>W obrębie Hradczanów</i> , mieszkanie wynajęte - ukończenie opowiadania <i>Lekarz wiejski</i> (1916 r.)
15	Tržiště 15	1917	Schönbornský palác, mieszkanie wynajęte
16	Staroměstské nám. 6	1917-24	Dawniej Staroměstské náměstí 5, „Oppeltův dům” - rozpoczęcie pisania powieści <i>Zamek</i> (1922 r.)

Źródło: opracowanie Andrzej Kowalczyk na podstawie informacji o życiu i twórczości F. Kafki zawartych: w opracowaniach: Jindra, J., Matyášová, J. [2009], Salfellner, H. [1998], Praha vrací lidi do centra. Bydlete na místě, kde žil Franz Kafka.

W tym okresie życia Franz Kafka – chodząc na kursy pływania – często odwiedzał kąpielisko publiczne w praskiej dzielnicy Malá Strana, gdzie posiadał również własną łódkę. Ponadto wiele czasu spędzał spacerując. Jego przechadzki obejmowały zarówno śródmieście Pragi, jak i położone nieco dalej parki i ogrody - np. Chotkovy sady na wschodnich krańcach Hradčan (które są bardzo często wspomniane przez niego w *Dziennikach* we fragmentach pochodzących z lat 1914-1915). Bardzo często Franz Kafka spacerował bulwarami wzdłuż Wełtawy, która została opisana w *Dziennikach* pod datą 14 grudnia 1911 r.: „Spacer z Löwy'm na dole nad rzeką. Jeden z filarów łuku wznoszącego się z mostu Elżbiety, oświetlonego od wnętrza elektryczną lampą, wyglądał jak ciemna masa pomiędzy światłem bijącym w górę z boku, a strzelający ponad nim ku niebu mroczny klin cienia był niczym wzlot dymu.” [Kafka 1969, s. 143].

Jak już wspomniano, w latach 1911-1917 Franz Kafka był udziałowcem w spółce prowadzącej działalność przemysłową w dzisiejszej dzielnicy Žižkov. Z listów do przyjaciół (głównie Maxa Broda) oraz *Dzienników* wynika, że Kafka traktował należącą do spółki fabrykę, z dużym zaciekawieniem, uważnie obserwując nie tylko pracę robotników, ale również życie codzienne na proletariackim Žižkove, które było odmienne od życia codziennego w mieszczańskiej części Starého Města, gdzie się wychowywał i ciągle mieszkał¹⁸.

W 1912 r. Franz Kafka poznał Felicję Bauer – późniejszą narzeczoną. Po raz pierwszy spotkał ją w domu rodziców Maxa Broda przy ulicy Skořepka 1 (dzisiaj znana głównie jako „miejsce pracy” dziewcząt i kobiet uprawiających prostytutkę).

Jak już wspomniano, w 1915 r. Kafka zmienił miejsce zamieszkania. Przeniesienie się pod nowy adres (Dlouhá 16) znalazło odzwierciedlenie w *Dziennikach* pod datą 17 marca 1915 r.: „Ściga mnie zgiełk. Ładny pokój, o wiele przyjemniejszy niż przy ulicy Bílka. Tak bardzo bywam zależny od widoku: jest on tu piękny, kościół Tynski. Ale wielki hałas wozów na dole, do którego się jednak już przyzwyczajam. Niemożliwe jednak, bym przyzwyczał się do popołudniowego hałasu...” i tak dalej [Kafka 1969, s. 358]. Nic więc dziwnego, że niedługo potem, oficjalnie mieszkając na Starym Mieście, Kafka wynajął wspomniany już pokój na Hradczanach (Zlatá ulička). Zazwyczaj przebywał w nim po godzinach pracy w biurze i do wczesnych godzin rannych pisał, udając się potem przez

¹⁸ Opis Žižkova został zawarty w *Dziennikach* pod datą 14 września 1915 r.: *Z Maksem i Langerem w sobotę u rabina cudotwórcy. Žižkov Harantova ulice. Dużo dzieci na chodniku i na schodach. Gospoda. Na górze zupełnie ciemno, parę kroków po omacku z rękami wyciągniętymi w przód. Pokój pełen bladego zmierzchu, białoszare ściany, kilka drobnych kobiet i dziewcząt, białe chusty na głowach, blade twarze stoją wokół, skąpe ruchy. Wrażenie bezkrwistości...* [Kafka 1969, s. 367].

Mánesův most i ulicę wiodącą od niego w stronę Rynku Staromiejskiego (ulica Kaprova) na krótki spoczynek do swojego właściwego mieszkania. Częste pokonywanie Wełtawy znalazło miejsce w pochodzącym z tego okresu fragmencie *Dzienników*: „...Przez bulwar, most kamienny, kawałek przez Małą Stranę nowym mostem do domu. Niepokojące posągi świętych na moście Karola. Dziwne światło letniego wieczoru przy nocnej pustce na moście.” [Kafka 1969, s. 385].

Jednak nie tylko w *Dziennikach* czy listach do przyjaciół Franz Kafka opisuje Pragę. Choć trudno nie zgodzić się z oceną K. Krejčího [1974 s. 124-125, 139], że powieść *Proces* to jedno z czołowych dzieł traktujących Pragę w kategoriach fantastyki, to jednak dla osób znających realia Pragi z przełomu XIX i XX ww. oraz życiorys Franza Kafki można w nim znaleźć wiele opisów bardzo realistycznych. Mimo iż w książce nie ma żadnej wzmianki o Pradze, osoby znające miasto bez trudu mogą rozpoznać i zidentyfikować znajdujące się w niej obiekty - np. budynek sądu [Kafka 1986, s. 32-34], katedrę [Kafka 1986, s. 169-173]; jak również plac z dużym skwerem, most przecinający wyspę, na której znajduje się park; ulicę pnącą się stromo w górę i wreszcie opuszczony kamieniołom na przedmieściach [Kafka 1986, s. 185-187]. W ocenie A. M. Rippelino [1997, s. 51] bank, w którym pracuje Józef K. to zapewne budynek Assicurazioni Generali przy Placu Św. Wacława, mroczny i zagracony gmach, w którym Józef K. jest świadkiem chłosty strażników [Kafka 1986, s. 70-76] mógł być siedzibą banku na ulicy Na příkopě (Česka Banka Union), dzielnica, gdzie odbywały się pierwsze przesłuchania to zapewne najstarsza część żydowskiego Josefova, a mieszkanie malarza Titorellego mogło się mieścić na dobrze znanym autorowi Žižkovie, którego opis w *Procesie* jest następujący: *Była to jeszcze biedniejsza dzielnica, domy były tu jeszcze ciemniejsze, ulice pełne brudu, który zlewał się z topniejącym śniegiem. W domu, w którym malarz mieszkał, było otwarte tylko jedno skrzydło wielkiej bramy, w drugim zaś znajdował się u dołu wyłom, którego, w chwili gdy K. się zbliżył, wytoczyła się raptem żółta, dymiąca, smrodliwa ciecz. Kilka szczurów, przestraszonych tym, czmychnęło do pobliskiego kanału* [Kafka 1986, s. 115].

Według tłumaczącego teksty Franza Kafki z języka niemieckiego na czeski Pavla Eisnera, również w powieści *Zamek* można dostrzec fragmenty nawiązujące do realiów Pragi z początków XX w. Jego zdaniem, opisując tworzące labirynt korytarze w tytułowym zamku, Kafka mógł być zainspirowany wnętrzami gmachu namiestnictwa cesarsko-królewskiego [Krejčí 1974, s. 241] na Małej Stranie (České místodržitelství, Statthaltereie für das Königreich Böhmen), który obecnie jest jednym z budynków zajmowanych przez Izbę Niższą (Poslanecká sněmovna) Parlamentu Republiki Czeskiej po północnej stronie górnej części Rynku Małostrąnskiego (Malostranské náměstí 1).

Odzwierciedlenie twórczości Franza Kafki w przestrzeni miejskiej Pragi

W ciągu kilkadziesiąt lat, jakie upłynęły od śmierci Franza Kafki w 1924 r., tylko w kilku punktach Pragi można było znaleźć ślady nawiązujące bezpośrednio do życia pisarza. Jednym z takich miejsc był wspomniany już budynek w północnej części Rynku Staromiejskiego, na którym dopiero w 1965 r.¹⁹ została przytwierdzona niewielka tabliczka (z podobizną pisarza) informująca, że w tym miejscu stał dom, w którym w 1883 r. przyszedł na świat Franz Kafka [Salfellner 1998, s. 39]. Podobna tabliczka była na wynajmowanym przez niego domku na Hradczanach. Kolejnym miejscem upamiętniającym pisarza był rodzinny grób Kafków na Nowym Cmentarzu Żydowskim. Natomiast czwartym była ulica Kafkova w dzielnicy Dejvice (Praha 6), kilkaset metrów na północ od Hradczanów.

¹⁹ Lub w 1966 r. [Franz Kafka, https://cs.wikipedia.org/wiki/Franz_Kafka, 20.02.2017].

Sytuacja uległa zmianie po przemianach ustrojowych w ówczesnej Czechosłowacji, jakie zaczęły się jesienią 1989 r. Już w 1990 r. w Pradze powstało stowarzyszenie (Towarzystwo Franza Kafki, Společnost Franze Kafky, ok. 1000 członków), którego głównym celem jest upowszechnianie wiedzy o życiu i twórczości Franza Kafki.²⁰ Do najważniejszych osiągnięć stowarzyszenia należy działalność wydawnicza, która obejmuje nie tylko dzieła pisarza i poświęcone mu publikacje, ale również książki innych autorów (m.in. Gustawa Herlinga-Grudzińskiego).²¹

Jednak musiało minąć jeszcze kilka lat, aby osoba pisarza zaczęła budzić zainteresowanie nie tylko miłośników jego twórczości i krytyków literackich. Co prawda w 1991 r. ukazała się w nakładzie 30 000 egzemplarzy niewielka (32 strony) książka w języku czeskim „Kafka a Praha”, ale była ona wyjątkiem. Dopiero wraz z upływem czasu (mniej więcej w połowie dekady lat 90.) w sklepikach na praskim Starym Mieście i Małej Stranie, a więc w części miasta szczególnie często odwiedzanej przez zagranicznych turystów, zaczęto oferować T-shirty z podobizną pisarza (drugą postacią przedstawianą na T-shirtach był Wolfgang Amadeusz Mozart). Sytuacja zaczęła powoli zmieniać pod koniec lat 90., czego dowodem były książki K. Kallay’a oraz H. Salfellnera, które zostały wydane w językach angielskim i niemieckim i znalazły się w wyspecjalizowanych praskich księgarniach oferujących zagranicznym turystom przewodniki i inne publikacje poświęcone miastu. Rosnąca popularność twórczości F. Kafki na świecie (czego dowodem było m.in. przetłumaczenie na wiele języków jego dzienników i listów) spowodowała, że w Czechach zauważono, iż jego osoba może stać się swoistą „wizytówką” Pragi, zwłaszcza dla turystów zainteresowanych turystyką kulturową [Derek, Kowalczyk 2009, s. 44]. W kwietniu 2000 r. na elewacji pałacu Golz-Kinských na wschodniej pierzei Rynku Staromiejskiego znalazła się tablica w językach czeskim i angielskim informująca, że w tym miejscu znajdował się sklep Hermanna Kafki, ojca Franza (obecnie w lokalu tym jest księgarnia).²² Podobna tablica pojawiła się na budynku ambasady Stanów Zjednoczonych przy ulicy Tržiště 15 (Schönbornský palác) na Małej Stranie. Znalazła się na niej informacja w językach czeskim i angielskim, iż w 1917 r. w tym miejscu mieszkał Franz Kafka.²³

²⁰ https://cs.wikipedia.org/wiki/Společnost_Franze_Kafky [20.02.2017].

²¹ http://www.franzkafka-soc.cz/uploads/docs/2017/01/Celkový_soupis_knih_vydaných_od_1991.pdf [20.02.2017].

²² Franz Kafka, https://cs.wikipedia.org/wiki/Franz_Kafka [20.02.2017].

²³ Franz Kafka, https://cs.wikipedia.org/wiki/Franz_Kafka [20.02.2017].

Ryc. 7. Siedziba i księgarnia Towarzystwa Franza Kafki (fot. 7a), ulica Široká 14; witryna kawiarni „Cafe Kafka”, ulica Široká 12 (fot. 7b)
 Źródło: fot. Aleksandra Korpysz, 2016.

Ryc. 8. Przednia elewacja utrzymanej w tzw. stylu mauretańskim Synagogi Hiszpańskiej (fot. 8a) i stojący przed nią pomnik Franza Kafki (fot. 8b)
 Źródło: fot. 8a Anna Kowalczyk, 2009, fot. 8b Aleksandra Korpysz 2016

Z kolei w grudniu 2003 r. z inicjatywy Towarzystwa Franza Kafki na niewielkim skwerze przy ulicach Dušní i Věžeňská postawiono pomnik Franza Kafki (autor Jaroslav Róna). Miejsce jego usytuowania nie było przypadkowe, gdyż w nieistniejącym już domu

przy Dušní 27 mieszkał z rodzicami mały Franz.²⁴ Wysoki na 3,75 m pomnik stoi między gotyckim kościołem św. Ducha (kostel sv. Ducha, XIV w.) a wzniesioną w tzw. stylu mauretańskim Synagogą Hiszpańską (Španělská synagoga, 1868-1893). Rzeźba składa się z dwóch części – figury przedstawiającej Franza Kafkę, który siedzi na ramionach pozbawionej głowy postaci. Postać stoi z rozstawionymi nogami, co ma być symbolem dwóch światów. Jedna noga znajduje się na terenie dawnej dzielnicy żydowskiej (Židovské město, obecnie dzielnica Josefov), a druga na Starym Mieście. Stanowiąca część rzeźby postać karalucha nawiązuje do opowiadania *Przemiana*, które zostało napisane w 1912 r., gdy Kafka mieszkał wraz z rodzicami w domu („dům U lodi”, „Dom pod okrętami”) przy niedalekiej ulicy *Pařížská 36* (wówczas Mikulášská 36).

W 2005 r. na drugim brzegu Wełtawy – na Małej Stranie – z inicjatywy stowarzyszenia Copa powstało Muzeum Franza Kafki (Franz Kafka Museum). Początkowo nosiło ono nazwę „The City of Franz Kafka & Prague” lub „Město K. Franz Kafka a Praha”²⁵ i powstało na terenie dawnej cegielni (Hergetova cihelna, ulica Cihelná 2b). Jego główną część zajmuje wspomniana stała wystawa „Město K. Franz Kafka a Praha”, której idea narodziła się w 1999 r. w Barcelonie. Początkowo związane z pisarzem eksponaty były wystawiane w Barcelonie, a potem w Nowym Jorku (lata 2002-2003). Wystawa składa się z dwóch części nazwanych „Przestrzeń egzystencjalna” (**Existenciální prostor**) oraz „Topografia wyobrażona” (**Imaginární topografie**). Pierwsza przedstawia ważniejsze wydarzenia w życiu Franza Kafki oraz jaki wpływ miało na niego zamieszkiwanie w ówczesnej Pradze. W drugiej ukazany jest wpływ praskiej rzeczywistości na metaforyczne odzwierciedlenie codziennych doświadczeń pisarza w jego twórczości.²⁶

Ryc. 9. Widok z Mostu Karola na Muzeum Franza Kafki (niskie zabudowania po prawej stronie zdjęcia). Na lewo od muzeum, na tle drzew, widoczny plakat z napisem „NEW. Kafka Museum. OPEN”.

Źródło: fot. Anna Kowalczyk, 2009.

²⁴ *Pomník Franze Kafky*, https://cs.wikipedia.org/wiki/Pomník_Franze_Kafky [20.02.2017].

²⁵ Leo Burnett pro muzeum F. Kafky [http://www.strategie.cz/scripts/detail.php?id=101998, 06.08.2009].

²⁶ *Úvodní stránka*, <http://www.kafkamuseum.cz/ShowPage.aspx?tabId=-1> [20.02.2017]; *Franz Kafka Museum*, <http://kultura.infocesco.cz/content/clanek.aspx?clanekid=16083&clid=1> [20.02.2017].

Ryc. 10. Muzeum Franza Kafki. Wejście od ulicy (fot. 9a) oraz fragment dziedzińca (fot. 9b).
Źródło: fot. Anna Kowalczyk, 2009.

W tym miejscu należy dodać, że w bezpośrednim sąsiedztwie muzeum wystawy otwarto restaurację „Hergetova cihelná” (350 miejsc konsumenckich²⁷), jak również oddano do użytku powierzchnie biurowe i luksusowe apartamenty (łączna powierzchnia wynosi 4800 m²).²⁸ Ponieważ w bliskim sąsiedztwie (100-150 m) działają trzy inne restauracje oraz 4-gwiazdkowy hotel „U Páva” (27 pokoi), ten fragment Małej Strany zaczął od strony funkcjonalno-przestrzennej przypominać klaster turystyczny, którego centralnym punktem jest wspomniane muzeum [Derek, Kowalczyk 2009, s. 44-45]. W tym miejscu należy również wspomnieć, że w sklepie przy muzeum są sprzedawane liczne pamiątki, książki, płyty CD i DVD itp., związane nie tylko z Franzem Kafką, ale i z innymi twórcami, którzy urodzili się na terenach leżących obecnie w Czechach i tutaj tworzyli (wspomniany W. A. Mozart, A. Dvořák, B. Smetana, J. Hašek, B. Němcová, M. Kundera, V. Havel, a przede wszystkim „ikona” secesji – A. Mucha) [Derek, Kowalczyk, 2009, s. 45-46, tabela 2]. Należy jednak przyznać, że „punktem centralnym” w ofercie sklepu są dzieła F. Kafki, których – praktycznie pełny – wybór jest oferowany turystom w kilku językach (m.in. w czeskim, angielskim, niemieckim, francuskim, włoskim, hiszpańskim i rosyjskim, w mniejszym zakresie, także w języku japońskim). Wśród proponowanych turystom publikacji są również przewodniki obejmujące nie tylko związane z pisarzem miejsca w Pradze, ale także w różnych miejscach w Czechach i innych krajach Europy.²⁹

Jednak jak się okazało, otwarcie utrzymanego w duchu postmodernistycznym Muzeum Franza Kafki nie było ostatnim wydarzeniem w Pradze związanym z osobą pisarza. W październiku 2014 r. – w bezpośrednim sąsiedztwie centrum handlowego Quadrio (OC Quadrio), u zbiegu ulic Národní i Spálená, przy stacji metra Národní třída (linia B) – powstał kolejny pomnik Franza Kafki. Jego autorem jest David Černý, którego bardzo postmodernistyczne z racji swojej abstrakcyjności rzeźby znajdują się od kilkunastu lat w różnych częściach Pragi. Jego pierwszym tego rodzaju dziełem była kompozycja nazywana „Miminka” (w języku angielskim „Babies”), która w latach 2000-2001 znalazła się na wieży nadajnika telewizyjnego w dzielnicy Žižkov i która składa się z 10 figur niemowląt wdrapujących się na wieżę lub z niej schodzących.³⁰ W następnych latach rzeźbiarz ustawił

²⁷ <http://www.kampagroup.com/en/restaurant.php?rid=1> [06.08.2009]. O jej „turystycznym” przeznaczeniu może świadczyć fakt, iż latem 2009 r. cena piwa (0,5 litra) „Prazdroj” (inaczej „Pilsner”) wynosiła 65 CZK [<http://www.nelso.cz/cz/place/42>, 06.08.2009], podczas gdy w restauracjach o podobnym standardzie wnętrza i jakości usług gastronomicznych odwiedzanych przez mieszkańców Pragi 30-35 CZK.

²⁸ Inwestycja ta została zrealizowana w latach 2000-2002 przez spółkę Immovision Praha s.r.o. [<http://www.copa.cz/ShowPage.aspx?HighlightTabId=1&tabId=121&chosenMenuItem=137>, 06.08.2009]

²⁹ Čermák J., 2008, *Prahou Franze Kafky*, Albatros, Praha; Jindra J., Matyášová J., 2009, *Průvodce. Na cestách s Franzem Kafkou. Slavná i neznámá místa v Čechách a Evropě*, Academia, Praha.

³⁰ *Žižkovský vysílač*, https://cs.wikipedia.org/wiki/Žižkovský_vysílač [10.03.2017].

w różnych miejscach Pragi podobne instalacje przestrzenne (m.in. na dziedzińcu Muzeum Franza Kafki o czym będzie później), a ponieważ zauważono, że są one chętnie oglądane przez turystów, władze miasta zgodziły się, aby kolejną rzeźbę ustawić przed świeżo zbudowanym centrum handlowym.

Pomnik Kafki ma formę blisko 11-metrowej głowy pisarza, która składa się metalowych płytek (stali nierdzewnej), tworzących 42 poruszające się warstwy.³¹ Został on ustawiony na tyłach OC Quadrio, w bezpośrednim sąsiedztwie skrzyżowania dwóch ulic (Charvátova i Vladislavova), w miejscu gdzie jeszcze kilka lat wcześniej był plac, na którym sprzedawano warzywa i owoce. W jego bezpośrednim sąsiedztwie było kilka stoisk oferujących przekąski typu fast-food, napoje chłodzące oraz – w niskiej cenie – piwo, rum i inne trunki. Okolica ta nie należała do najbezpieczniejszych w centrum Pragi (m.in. z powodu sąsiedztwa jednej z ważniejszych stacji metro) i mimo że można uznać dzieło D. Černého za daleko posuniętą prowokację artystyczną (on sam też tak uważał), to jednak obiektywnie rzecz biorąc trzeba przyznać, że „industrialna” rzeźba przedstawiająca głowę Franza Kafki, jest może prowokacją wobec niezwykłego od lat pisarza, ale nie narusza ładu przestrzennego i nie jest profanacją przestrzeni publicznej.

Ryc. 11. Pomnik Franza Kafki (autor David Černý) w sąsiedztwie wschodniej elewacji centrum handlowego OC Quadrio
Źródło: fot. Dana Fialová, 2016.

Franz Kafka jako markowy produkt turystyczny Pragi

Jednak w wielu przypadkach w przestrzeni miejskiej Pragi nie ma już obiektów, które byłyby bezpośrednio związane z życiem i twórczością Franza Kafki. Część z nich przestała istnieć jeszcze za życia pisarza. Poza domem, w którym przyszedł na świat, jeszcze w okresie jego dzieciństwa i młodości zburzone zostały domy, w których mieszkał przy ulicach Václavské nám. 56, Dušní 27 i Pařížská 6 (wówczas Mikulášská 6). W 1906 r. w ramach tzw. asanacji, zburzona została barokowa Cikánova synagoga (Zigeunersynagoge, ulica Bílkova), w której w 1896 r. odbyła się bar micwa młodego Franza Kafki. Natomiast w 1945 r. w wyniku ognia artyleryjskiego uległa zburzeniu kamienica „dům U Lodi” („Zum Schiff”), a jej resztki zostały rozebrane. Na początku lat 70. w tym miejscu powstał hotel „Intercontinental”, który w tym czasie był jednym z najlepszych hoteli w Pradze.³²

Tym niemniej w Pradze jest jeszcze kilkadziesiąt obiektów związanych bezpośrednio lub pośrednio z Franzem Kafką, mimo że niektóre z nich zmieniły funkcję lub nazwę.

³¹ Socha Franze Kafky, <http://www.quadrio.cz/franz-kafka> [20.02.2017].

³² Franz Kafka, https://cs.wikipedia.org/wiki/Franz_Kafka [20.02.2017].

Np. w budynku, gdzie była chętnie odwiedzana przez Kafkę „Café Savoy” mieści się restauracja „Katr” (stan na 2016/2017 r.).³³

Z powodu utrzymującego się (a nawet rosnącego) na świecie zainteresowania jego życiem i twórczością, wielu zagranicznych turystów przybywających do Pragi pragnie odwiedzić miejsca związane z pisarzem, przejść się uliczkami, którymi chadzał Franz Kafka, spojrzeć na miasto i Wełtawę ze wzgórz, które Kafka często odwiedzał itp. Wzrost zainteresowania Franzem Kafką przejawia się m.in. w powstawaniu poświęconych mu stron internetowych w rodzaju „Kafkowska Praga” (tab. 2, ryc. 12 i 13). Są one zakładane przez miłośników twórczości pisarza, których grono się powiększa, gdyż dzieła Kafki (oraz pisanego przez niego dzienniki i listy) są wydawane w coraz większej liczbie krajów i tłumaczone na różne języki.

Tab. 2. Miejsca w Pradze związane z życiem Franza Kafki zaznaczone na mapie na stronie internetowej „Kafkowska Praga”

Miejsca	Numery posesji (numer katastralny/numer domu)	Uwagi
Bílkova	868/10	
Celetná	553/2, 602/3, 558/12	
Chotkovy sady		Park na wschód od Hradczanów
Dlouhá	705/16	
Hyberská	1004/16	
<i>Kafka Museum</i>		<i>Cihelná 2b</i>
Maiselova	250/18	
Malénám.	143/12	Pomyłka, w rzeczywistości chodzi o dom pod adresem Staroměstské nám. 2 („dům U Minuty”)
Masná	620/8, 1000/16	
<i>Municipal House</i>		Obecní dům, Náměstí Republiky 5
Nám. Franze Kafky	19/5	
Na Poříčí	1075/7	
Na Příkopě	859/22	
Národní	116/20	
Nowy cmentarz żydowski		Cmentarz w dzielnicy Strašnice
Občanská plovárna		Kąpielisko na Wełtawie poniżej wzgórza Letná
Pařížská	36	
Polská	1532/48	
<i>Pomník Franza Kafki</i>		
Skořepka	527/1	
Staroměstské nám.	934/5, 929/8, 606/12, 551/17	
Tržiště	365/15	
Václavské nám.	832/19	
Věžeňská	859/9	
Vodičkova	44	
<i>Zlota Uliczka</i>		<i>Zlatá ulička 22</i>
Železná	541/9, 540/11	

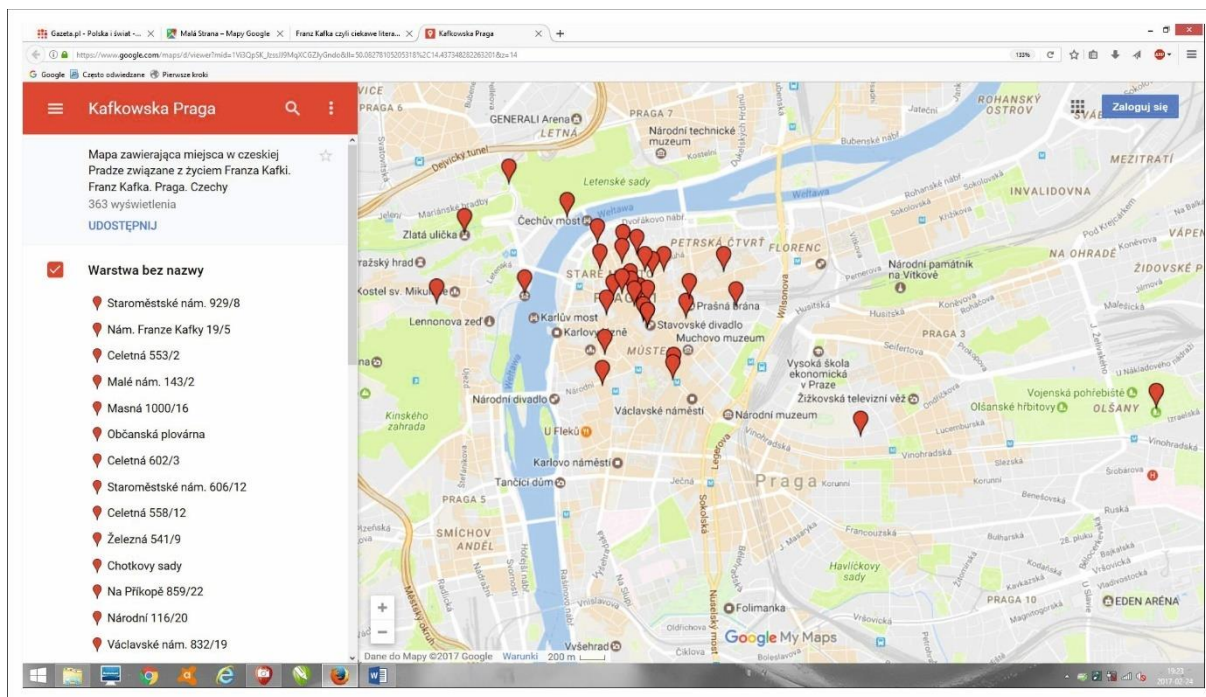
Źródło: opracowanie Andrzej Kowalczyk na podstawie mapy zamieszczonej na stronie internetowej Kafkowska Praga.

UWAGA: kursywą zaznaczono nazwy podane w komentarzu do mapy, które nie są opisane w języku czeskim

Przykładem takiej strony internetowej może być wspomniana już „Kafkowska Praga”. Składa się ona z mapy ściągniętej z portalu google.maps, na której zaznaczono obiekty związane z życiem i twórczością Franza Kafki (w jednym przypadku związane z jego rodzicami, jeszcze przed przyjściem przyszłego pisarza na świat). Do mapy dołączona jest

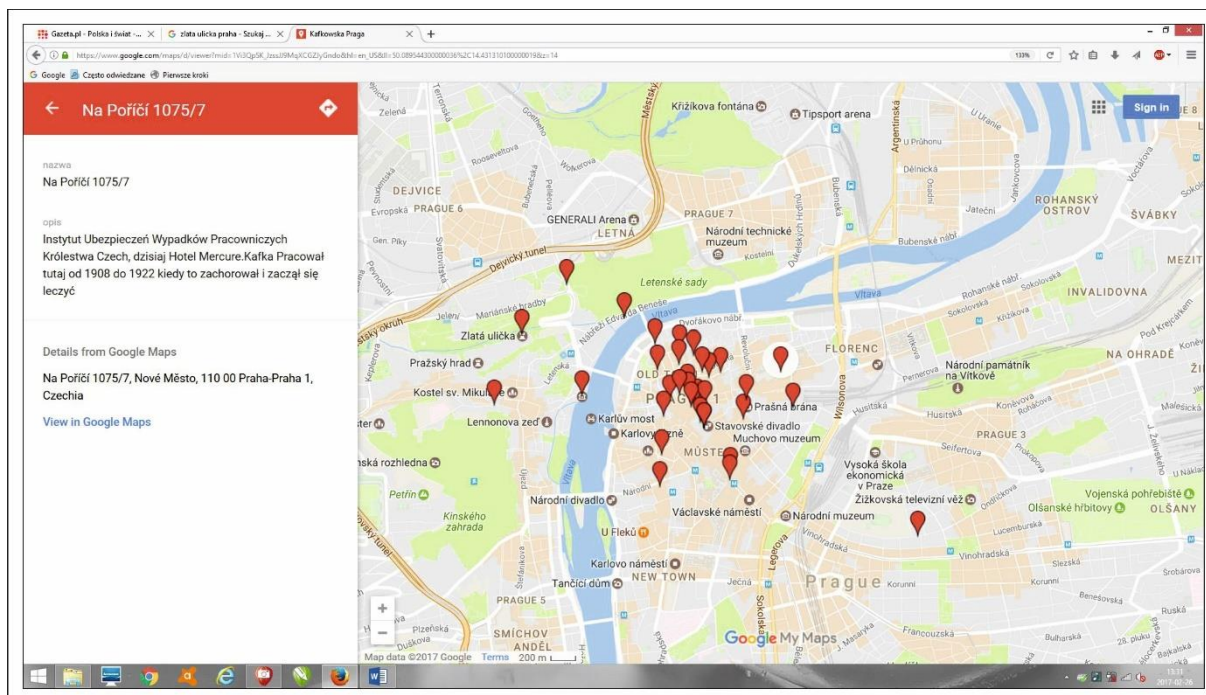
³³ Franz Kafka, https://cs.wikipedia.org/wiki/Franz_Kafka [20.02.2017].

lista występującej na niej obiektów z podanymi adresami (ryc. 12). Po wybraniu z listy konkretnego obiektu pojawia się rozwinięcie z dotyczącymi tego obiektu informacjami (ryc. 13).

Ryc. 12. Skopiowana (print-screen) strona internetowej „Kafkowska Praga” z zaznaczonymi przez jej autora/autorów miejscami związanymi z Franzem Kafką. Na lewo od mapy jest wykaz występujących na niej obiektów z podanym dokładnym adresem.

Źródło: opracowanie własne na podstawie mapy Kafkowska Praga.

Ryc. 13. Skopiowana (print-screen) strona internetowej „Kafkowska Praga” z opisem miejsca związanego z Franzem Kafką, które zostało zaznaczone przez jej autora/autorów. Na lewo od mapy informacja dotycząca obiektu pod adresem Na Poříčí 77.

Źródło: opracowanie własne na podstawie mapy Kafkowska Praga.

Innym przykładem rosnącego zainteresowania postacią Franza Kafki (co wcale nie musi się przekładać na wzrost czytelnictwa jego dzieł) może być używanie jego nazwiska jako sloganu reklamowego. W ciągu ostatnich kilkunastu lat w Pradze pojawiły się obiekty noclegowe i gastronomiczne z „Kafka” w nazwie, które faktycznie są zlokalizowane w częściach miasta, w których żył i tworzył pisarz (tab. 3).

Tab. 3. Obiekty turystyczne w Pradze w 2017 r., w których nazwie było nawiązanie do osoby Franza Kafki

Obiekt	Adres	Uwagi
„Café Franz Kafka”	Široká 12	Kawiarnia znajduje się w centrum dzielnicy Josefov, w odległości 100-150 m od miejsca urodzenia się Franza Kafki oraz najcenniejszych zabytków kultury żydowskiej w Pradze
„Franz Kafka Restaurant”	Nám. Franza Kafky 3	Restauracja sąsiaduje z budynkiem, który stoi tam, gdzie był dom, w którym Franz Kafka przyszedł na świat
„Hostel Franz Kafka”	Kaprova 13	Hostel (5 pokoi) znajduje się na Starym Mieście kilkadziesiąt metrów od miejsca przyjscia na świat Franza Kafki
„Hotel Kafka”	Cimburkova 24	50-pokojowy hotel (***) w dzielnicy Žižkov, w rejonie gdzie mieściła się fabryka, której w latach 1911-17 Franz Kafka był współwłaścicielem
„Kafka Snob Food”	Široká 9	Kawiarnia znajduje się w centrum dzielnicy Josefov, w odległości 100-150 m od miejsca urodzenia się Franza Kafki oraz najcenniejszych zabytków kultury żydowskiej w Pradze

Źródło: opracowanie Andrzej Kowalczyk na podstawie badań własnych w terenie oraz http://www.hotelsprague.cz/kafka_e.php [20.02.2017] i <http://www.hostelfranzkafka.com/en> [20.02.2017].

Obecność Franza Kafki w przestrzeni Pragi jest tak wyraźna, że zwiedzając miasto, trudno jest nie natrafić na żaden ślad pisarza. Jednak nie zawsze był on w swojej ojczyźnie tak popularny. Warto w tym miejscu przypomnieć, że Kafka był postacią nietuzinkową, nie tylko jeśli chodzi o twórczość literacką, ale także jego tożsamość. Pisarz urodził się w Pradze (należącej wówczas do monarchii austro-węgierskiej), z pochodzenia był Żydem, ale niezbyt praktykującym. Wychowywał się natomiast w kulturze niemieckiej i w tym właśnie języku pisał swoje utwory. Dodatkowo, będąc jeszcze młodym człowiekiem, Kafka zaczął interesować się ruchem syjonistycznym. W związku z tym Czesi nie uważali, że jest on jednym z nich. Również sytuacja polityczna nie była korzystna dla pamięci o pisarzu. Po II wojnie światowej w Czechosłowacji nie tylko doszło do zmiany ustroju, ale pojawiły się wyraźnie antyniemieckie nastroje. Kafka – również z powodu sposobu pisanie i poruszanej tematyki – nie był twórcą, którego dzieła byłyby w dużych nakładach wydawane, polecane jako lektury szkolne itp. Tym samym przez kilkadziesiąt lat Franz Kafka był znacznie bardziej znany i ceniony w Niemczech, Wielkiej Brytanii, Stanach Zjednoczonych, a nawet w Japonii, niż w Czechosłowacji. Sytuacja uległa znaczącej zmianie po tzw. Aksamitnej rewolucji jesienią 1989 r. Po zmianie ustroju (i rozpadzie Czechosłowacji) do Pragi zaczęli przyjeżdżać zagraniczni czytelnicy Kafki poszukujący miejsc z nim związanych. Wtedy też w czeskiej stolicy zaczęto dostrzegać potencjał kulturowy tkwiący w pisarzu zaliczanym do grona najwybitniejszych w XX w. [Farley 2015; Alfred 2010, s. 77]. W ten sposób – w kilkadziesiąt lat po śmierci – Franz Kafka stał się jednym z symboli Pragi, która była jego „małą ojczyzną” i która przewijała się w różnych kontekstach w wielu jego dziełach.

Współcześnie, dostrzegając powszechną obecność Kafki w przestrzeni Pragi, można odnieść wrażenie, że może to być doskonała promocja pisarza, zachęta do sięgnięcia po jego utwory, sposób ocalenia go od zapomnienia. Zdecydowanie częściej spotkać się można jednak z opiniami krytycznymi, mówiącymi, że postać Kafki jest w Pradze nadmiernie

skomercjalizowana. Autorzy licznych artykułów dotyczących kafkowskiej Pragi³⁴ zauważają, że melancholijny wizerunek pisarza i jego nazwisko wзира z kubków, plakatów czy magnesów na lodówkę dostępnych w licznych sklepikach z pamiątkami oraz zdobi kawiarnie i restauracje w obrębie starego miasta. W skrajnie negatywnych opiniach Kafka jest nawet nazwany patronem praskich pamiątek³⁵. Symptomatycznym, niemal symbolicznym przykładem komercjalizacji autora *Procesu* w jego rodzinnym mieście może być lokalizacja wspomnianej nowoczesnej rzeźby przedstawiającej jego głowę. Instalacja ta znajduje się na placu przy centrum handlowym. Komentarzem do tych przemyśleń, mogą być słowa autora jednego z blogów. Próbuje wyjaśnić fenomen popularności Franza Kafki w Pradze napisał on, że „Kafka jest fajny i ludzie chcą być postrzegani jako fajni. To groteskowe nadużycie literatury, ale świetny interes dla producentów kubków.”³⁶.

Pisząc o kafkowskich pamiątkach z Pragi, warto przyjrzeć się konkretnym przykładom. W sklepach i na straganach w całym mieście, ale także w sklepach internetowych znaleźć można³⁷: koszulki, kubki, notesy, magnesy, opaski na oczy do spania, piórniki, ołówki i długopisy, zakładki, torby ekologiczne, otwieracze, karty do gry, plakaty, naklejki, ciastka, kalendarze, zapalniczki, pocztówki. Widnieją na nich wizerunek pisarza, jego nazwisko, podpis, nieraz motywy z jego twórczości lub rysunki (tab. 4).

Tab. 4. Wybrane pamiątki oferowane turystom w sklepie przy Muzeum Franza Kafki w Pradze w lipcu 2009 roku

Rodzaje pamiątek	Pamiątki bezpośrednio związane z F. Kafką
Literatura	- Książki z dziełami, listami itp. F. Kafki - Książki o Pradze i przewodniki po Pradze związane z F. Kafką
Artykuły szkolne i biurowe	- Zakładki do książek z podobizną F. Kafki - Segregatory z podobizną F. Kafki - Zeszyty i notesy z podobizną F. Kafki - Kalendarze ze zdjęciami F. Kafki i dawnej Pragi - Okładki z podobizną F. Kafki - Gumki do ścierania z podobizną F. Kafki - Długopisy i ołówki z podobizną F. Kafki - Przyciski do papierów z podobizną F. Kafki - Podkładki pod myszkę komputerową z podobizną F. Kafki
Przedmioty wykorzystywane w gospodarstwie domowym	- Kubki z podobizną F. Kafki - Zapalniczki z podobizną F. Kafki - Podkładki pod szklanki z podobizną F. Kafki - Magnesy z podobizną F. Kafki - Korkociągi i otwieracze do butelek z podobizną F. Kafki
Odzież	- Koszulki (T-shirty) z podobizną F. Kafki

Źródło: badania prowadzone w 2009 r. przez Andrzeja Kowalczyka.

Kafka jest autorem, który niezwykle zręcznie operował absurdem, groteską, ironią. Jego utwory są pełne metafor i nie zawsze w pełni zrozumiałe dla odbiorców. W tym kontekście można zaryzykować twierdzenie, że w pewnym sensie obecnie absurd dotknął jego osoby – stał się popkulturową ikoną. Konieczne jest nadmienienie w tym momencie, że Praga, chociaż była rodzinnym miastem Kafki, wzbudzała w nim skrajne odczucia. W jednym z listów do przyjaciela pisał on, że: „Praga nie wypuszcza. Żadnego z nas. Mateczka ta posiada pazury. Musimy się z tym pogodzić, chyba że podpalimy miasto

³⁴ https://www.nytimes.com/2015/12/27/travel/franz-kafka-prague.html?_r=0 [8.03.2017], <http://www.prague-guide.co.uk/kafkas-prague/> [8.03.2017], <http://www.theweek.in/youzone/triptease/hot-on-kafkas-trail.html> [8.03.2017]

³⁵ <http://praguepulse.org/magazine/borders/franz-kafka-tourist-attraction/> [8.03.2017]

³⁶ Kafka is cool—and people want to be regarded as cool. It's a grotesque abuse of the literature, but it's great for the mug makers. <http://praguepulse.org/magazine/borders/franz-kafka-tourist-attraction/> [8.03.2017]

³⁷ <http://eshop.funexplosive.cz/eshop/>, <https://theculturetrip.com/europe/czech-republic/articles/10-traditional-souvenirs-to-buy-in-prague/> [10.03.2017]

z dwóch stron – od strony Wyszehradu i Hradczan, wtedy udałoby się wydostać. Przemysł tę kwestię do karnawału.”³⁸ Odnosząc się do tych przemyśleń pisarza należy uznać, że Praga do dziś trzyma Kafkę w swoich pazurach. Nie udało mu się na dobre z niej wydostać. Współcześnie jest w mieście wszechobecny, a jego fotografie i cytaty odnaleźć można na koszulkach spacerujących ulicami turystów. *Markéta Mališová* – dyrektor Towarzystwa Franza Kafki – na pytanie o to, co Kafka sądziłby o swoim obecnym statusie celebryty, odpowiedziała – „Myślę, że by tego nie znoś!”³⁹. Podkreśla ona także, że autor *Przemiany* nigdy nie uważał się za dobrego pisarza, w związku z tym na łożu śmierci polecił spalić wszystkie swoje utwory. Max Brod, pisarz i przyjaciel Kafki, któremu zostało powierzone to zadanie, szczęśliwie nie zastosował się do tych wskazówek.

Odchodząc jednak od subiektywnej oceny, warto skupić się na przejawach obecności pisarza w mieście oraz zastanowić, w jaki sposób turyści i czytelnicy mogą poznawać kafkowską⁴⁰ Pragę. Odpowiadając na duże zainteresowanie pisarzem i związanymi z nim miejscami, wiele firm i organizacji oferuje wycieczki po czeskiej stolicy śladami autora *Procesu*. Dosyć uboga jest w tym aspekcie oferta oficjalnego portalu turystycznego Pragi⁴¹ prowadzonego przez praską organizację turystyczną. Znaleźć tam można jedynie wycieczkę *Praskie znane osobistości*, obejmującą także miejsca związane z Kafką, w tym pomnik pisarza. Bardziej rozbudowane wycieczki organizuje Towarzystwo Franza Kafki. Tematyczne spacer po mieście śladami pisarza znajdują się także w ofercie innych przewodników i biur, np. Verner Tour, Porta Pragensis, Prague Inspiration, Athos Travel, Experience Travel Agency, Prague Special Tours, **Magical Prague, Compact Prague**.

Osoby, które preferują poznawanie miasta na własną rękę, mogą szukać wskazówek i inspiracji w publikacjach dotyczących obecności Kafki w Pradze. Można wśród nich wymienić wydaną w Stanach Zjednoczonych książkę Klausa Wagenbacha *Kafka's Prague: a travel reader*⁴² lub występujące pod różnymi tytułami (np. *Franz Kafka and Prague. A literary guide*, *Franz Kafka and Prague*) i mające wiele wydań książki Haralda Salfellnera, które można kupić w praskich księgarniach w kilku wersjach językowych. Ogromnym ułatwieniem jest także stosowna mapa (w języku polskim jej tytuł może brzmieć „Praga Franza Kafki”), którą można zakupić w sklepie przy muzeum pisarza. Jest ona dostępna w językach czeskim, angielskim, niemieckim, francuskim, hiszpańskim, włoskim, rosyjskim, japońskim, koreańskim, chińskim, tureckim i hebrajskim. Wsparciem w samodzielnym odkrywaniu śladów pisarza w mieście mogą być także relacje turystów opisywane przez nich na blogach. Oprócz powszechnych opisów biografii i twórczości Kafki oraz wymieniania i lokalizowania związanych z nim miejsc znajdują się tam oczywiście liczne opinie i wskazówki⁴³.

³⁸ <http://franzkafka.pl/listy-do-oskara-pollaka/> [9.03.2017]

³⁹ <https://www.goworldtravel.com/travel-prague-czech-republic-the-city-of-kafka/> [9.03.2017]

⁴⁰ Warto w tym miejscu wspomnieć o przymiotniku kafkowski (ang. Kafkaesque), który pojawia się w tekstach anglojęzycznych i stanowi nawiązanie do charakteru twórczości autora *Procesu*. Używając tego przymiotnika możemy określić coś niezrozumiałego, surrealistycznego, podobnego do sennego koszmaru – zob. www.huffingtonpost.com/entry/kafkaesque-meaning-video_us_57768f83e4b09b4c43c02e5b [12.03.2017]
www.urbandictionary.com/define.php?term=Kafkaesque

⁴¹ www.prague.eu [4.03.2017]

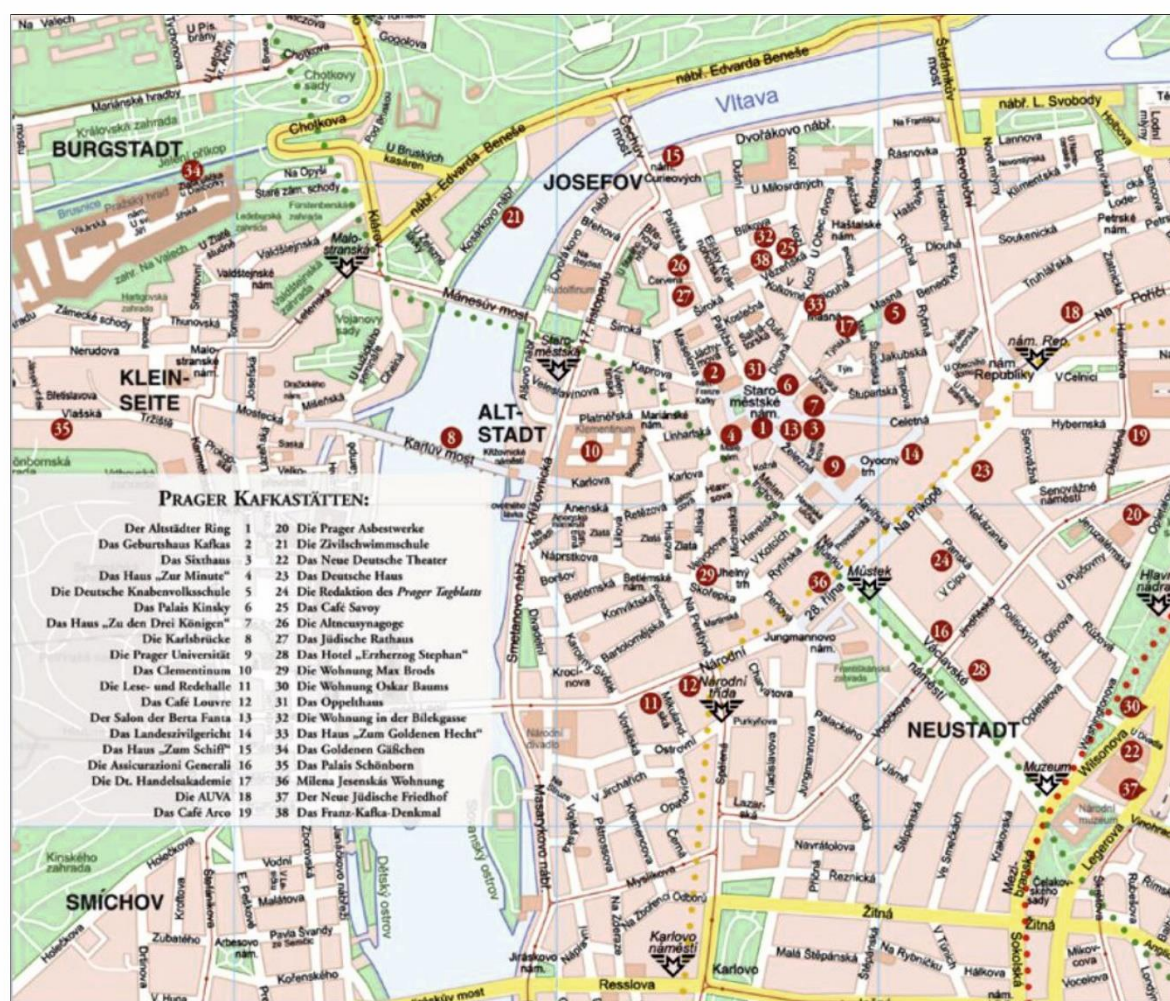
⁴² Wagenbach, K., 1996, *Kafka's Prague a travel reader*, New York The Overlook Press, Woodstock, N.Y.

⁴³ Przykładowo: <http://www.wapniakiwdrozdzie.pl/czechy/franz-kafka-ciekawe-miejsca-w-pradze-praga-czechy/> [9.03.2017], <http://europeupclose.com/article/the-literature-lovers-guide-to-prague> [9.03.2017], <http://www.abc.net.au/radionational/programs/encounter/kafka27s-prague/5756224> [9.03.2017]

Ryc. 14. Fragment planu *Franz Kafka's Prague* w wersji chińskiej. Na planie przedstawione są główne miejsca związane z życiem pisarza. Plan ten został dołączony do jednego z wydań powieści *Proces*.

Źródło: Chen, H. T., 2014, *Franz Kafka's Prague*, attached map in "Der Process".

Ryc. 15. Plan centrum Pragi z naniesionymi obiektami związanymi z życiem i twórczością Franza Kafki.

Przedstawiony plan pochodzi z książki Salfellner, H., 2007, *Franz Kafka und Prag, Vitalis, Praha*, http://www.vitalis-verlag.com/innenansichten/kafka_und_prag_innen.php [10.03.2017]. W wydanej wcześniej angielskojęzycznej wersji książki na obu wykrykach zamieszczono taki sam wycinek planu Pragi z 1891 r., na którym nazwy ulic są podane w obowiązującym wówczas w Czechach języku niemieckim.

Na rycinach 14 i 15 przedstawiono plany przedstawiające centrum Pragi z zaznaczonymi obiektami związanymi z życiem i twórczością Franza Kafki. Pomijając fakt, iż obiekty te są podane w różnych językach (na ryc. 14 w języku chińskim, a na ryc. 15 w języku angielskim), różnią się one w dosyć znacznym stopniu zasięgiem przestrzennym, podkładem kartograficznym, jak również wykorzystanymi metodami prezentacji kartograficznej. Nie wdając się w szczegółową ocenę tych planów pod względem kartograficznym, warto zauważyć, iż plan przedstawiony na ryc. 4 obejmuje większy obszar, jak również jest na nim zaznaczony przebieg linii metro i tramwajowych, co z punktu widzenia turystów ma istotne znaczenie. Jednak dla wytrawnych znawców życia Kafki plany przedstawiony na ryc. 4 może pozostawić pewien niedosyt, gdyż nie ma na nim zaznaczonego kierunku,⁴⁴ gdzie do dzisiaj stoi dom jednej z siostr pisarza (obecna ulica Polska 48), u której mieszkał w trakcie pisania jednych z najbardziej oryginalnych w jego twórczości opowiadań *Kolonia karna* i *Przed prawem* (1914 r.).

Duże emocje wzbudza wśród odwiedzających wspomniane już Muzeum Franza Kafki. Jest ono tak zorganizowane, żeby odwiedzający poczuł zarówno realny świat pisarza, jak i ten wykreowany w jego utworach. W związku z tym w muzeum panuje półmrok, miejscami słuchać muzykę, a miejscami dźwięki budzące niepokój. Ciekawa jest też sama ekspozycja, która oprócz elementów audiowizualnych zawiera także trójwymiarowe instalacje. Wśród eksponatów są m.in. pierwsze wydania utworów Kafki, jego listy, rękopisy, fotografie i rysunki (!). Wśród wielu ciekawych rozwiązań zastosowanych w muzeum warto wymienić przestrzenną oś czasu zawierającą fotografie oraz informacje o Franzu i jego bliskich. Opisy do ekspozycji są w języku czeskim i angielskim, cytaty z utworów najczęściej po niemiecku. Muzeum jest zorganizowane w sposób przykuwający uwagę i może zainteresować zróżnicowane grono odbiorców. Wśród odwiedzających dostrzec można osoby w różnym wieku i różnych narodowości, takie, które zajrzały tu na krótko, zapewne przy okazji, oraz te bardzo zainteresowane ekspozycją, odczytujące ją wnikliwie. Turyści o samym muzeum wypowiadają się najczęściej bardzo pozytywnie. Potwierdzeniem tego niech będą fragmenty trzech artykułów:

- *Jednym z najlepszych miejsc do zaobserwowania tego jest muzeum Kafki. Przychodzisz na ulicę Cihelna 2b, gdzie znajduje się to wyjątkowe muzeum – jedno z najlepszych muzeów konceptualnych jakie kiedykolwiek widziałam. Nie jest to zwykła literacka wystawa, gdzie chronologicznie zorganizowane artefakty, fotografie i dokumenty w szklanych gablotach przedstawiają odwiedzającym suche fakty związane z autorem. Zamiast tego napotykasz metaforyczną refleksję na temat pracy i życia Kafki: słowa, obrazy, światło i dźwięk służą do zanurzenia cię w świat wyobraźni Kafki.* [<http://zeek.forward.com/articles/116899/>]
- *Byłem pod wrażeniem wystawy; dała mi realne wyczucie życia w Pradze, w czasach, kiedy Kafka tam właśnie tworzył. Jego książki, listy i zapisy z dziennika pokrywały ściany, więc po chwili można było odczuć, że słowa były całym życiem tego osobliwego człowieka.* [<http://70000-fathoms.blogspot.com/2017/01/kafkas-prague.html>]
- *Nigdy nie przyszło mi do głowy żeby myśleć o Kafce przestrzennie lub rozumieć przestrzeń poprzez Kafkę, nigdy nie myślałem o nim jako o kronikarzu przestrzeni lub miasta. Jednak niesamowite, poświęcone mu muzeum w Pradze, całkowicie dotyczy przestrzeni i stosunku Kafki do jego miasta, jego “drogiej mateczki z pazurami”. Sprawilo ono, że jestem zafascynowany rozważaniami nad tym.* [<http://writingcities.com/tag/kafka-museum/>]

⁴⁴ Część ważnych obiektów związanych z osobą Franza Kafki znajduje się poza zasięgiem obu planów, ale większość z nich jest zaznaczona strzałkami pokazującymi kierunek miejsca, gdzie są one zlokalizowane.

Oddać głos można także turystom wypowiadającym się o muzeum Kafki na portalu TripAdvisor.com. Znajduje się tam kilkaset opinii o tym obiekcie, wystawionych przez gości z całego świata. Wielu z nich podkreśla, że zwiedzając muzeum miało takie same wrażenia jak podczas czytania utworów pisarza. Jest to niewątpliwie ogromna zasługa organizatorów tej ekspozycji. Pewną niedogodnością zauważaną przez turystów jest fakt, że cytaty utworów są zaprezentowane w oryginale czyli w języku niemieckim, co jest pewnym utrudnieniem dla gości nieposługujących się tym językiem. Część odwiedzających uważa również, że cena biletu wstępu jest zbyt wygórowana (200CZK – ok. 32 PLN według kursu z sierpnia 2016 r.). Niestety w opinii niektórych zwiedzających muzeum poświęcone Kafce przegrywa konkurencję z instalacją autorstwa wspomnianego Davida Černeho na dziedzińcu przed budynkiem muzeum. Poniżej kilka spośród opinii zamieszczonych na portalu:

- *Nie było to na szczycie naszej listy miejsc do zobaczenia, ale jesteśmy zadowoleni, że je odwiedziliśmy. Dobrze rozplanowane, interesujące, inspirujące i dramatyczne. Zdecydowanie polecam wizytę oraz słynną fontannę na dziedzińcu.* (Elaine L)
- *Nie jestem fanem Kafki ani nihilizmu, ale to muzeum jest w stanie uchwycić esencję obydwu. Byłem do tego stopnia pogrążony w uczuciu nieskończonej beznadzi, że w pewnym momencie nie mogłem oddychać. Muzeum dobrze dokumentuje jego [Kafki] życie przez mnóstwo prawdziwych dokumentów. W muzeum odpowiednio zostały wykorzystane przestrzeń oraz oświetlenie mające uhonorować Kafkę i nihilizm* (Gonevandy).
- *Jestem naprawdę wielkim fanem Kafki i będę zawsze polecał wizytę [w muzeum]. Nawet jeśli nie jesteś zaznajomiony z jego twórczością ani biografią. Muzeum ma bardzo ponurą i mistyczną atmosferę, która perfekcyjnie oddaje charakter Kafki. Jeśli poczujesz się przytłoczony, to zobaczenie wszystkiego wraz z kupieniem pamiątek zajmie ci mniej niż godzinę. Jeśli jednak jesteś chętny wyruszyć w podróż wгłęb jego życia, będziesz zafascynowany listami, cytatai i fotografiami. Ale cytaty są po niemiecku, co może być rozczarowujące dla osób nie mówiących w tym języku.* (BoraBro)
- *Muzeum to wejście w kafkowski świat - ciemności ducha, przytłaczającej biurokracji, labiryntów akt. Interesujące miejsce dla literatury, ale zaznaczyć trzeba że znajomość choćby Procesu jest obowiązkowa, żeby wycieczka miała sens. Cała wystawa o rozdartym życiu pisarza między karierą prawnika-biurokraty, a pisarza. O Pradze przełomu wieków, o trudnych relacjach z rodzicami, o środowisku artystów, o kochankach i dziełach. Zarezerwujcie sobie ok. 1,5-2h.* (TuTamHen)

Ryc. 16. Postmodernistyczna kompozycja przestrzenna (autor David Černý) na dziedzińcu Muzeum Franza Kafki (posągi mężczyzn załatwiających potrzebę fizjologiczną na trawnik przypominający swoim zarysem obszar zajmowany przez Republikę Czeską. Niepowtarzalność tej kontrowersyjnej kompozycji sprawia, iż chętnie jest uwidaczniana przez turystów na zdjęciach. W tym przypadku turysta z Polski zrobił zdjęcie kompozycji, na tle której jest fotografowana przez współtowarzyszkę turystka z Azji Wschodniej.

Źródło: fot. Andrzej Kowalczyk

Zakończenie

W przedstawionym wyżej tekście starano się wykazać, że stanowiąca niewątpliwie część turystyki kulturowej turystyka literacka może być traktowana zarówno jako forma aktywności sprzyjająca zdobywaniu wiedzy i zaspokajająca potrzeby kulturowe osób ją uprawiających, jak również jako rodzaj turystyki objęty komercjalizacją w takim samym stopniu, jak i wiele innych jej kategorii. Jednocześnie ambicją autorów było pokazanie, że w niektórych przypadkach turystyka literacka może stanowić ważną część turystyki miejskiej. Opisane w polskiej literaturze przedmiotu przypadki Dublina [Kaczmarek 2004], czy Durbanu [Kowalczyk, Kulczyk 2010], jak również podejmowane przez władze kolejnych miast działania w ramach promocji turystycznej (*vide* inicjatywa UNESCO Cities of Literature w ramach wspomaganej przez UNESCO Creative Cities Network) są tego przykładem.

Mimo, że związki Franza Kafki z Pragą wydają się być oczywiste, z racji chociażby tego, iż tutaj Kafka się urodził i tutaj (poza krótkimi wyjazdami zawodowymi, wypoczynkowymi i leczniczymi) przez całe życie mieszkał, to jednak w jego twórczości Praga przewija się w sposób zakamuflowany. Oczywiście w listach i pisanych przez siebie dziennikach wspomina o konkretnych miejscach i wydarzeniach, ale w opowiadaniach

i powieściach nie ma wyraźnych wskazań, że ich akcja toczy się w Pradze. Jak to więc się stało, że po kilkudziesięciu latach od chwili śmierci Franz Kafka stał się jednym z głównych „produktów” podejmowanych w Pradze działań marketingowych. Co więcej, wydaje się, że kolejne inicjatywy związane z osobą pisarza świadczą o tym, iż osoba Kafki jako „produktu” została dobrze przyjęta na międzynarodowym rynku turystycznym.

Autorzy tych słów nie są ani literaturoznawcami, ani specjalistami od marketingu terytorialnego, ale wydaje się, że powodów popularności Franza Kafki wśród turystów odwiedzających Pragę lub zamierzających do niej przyjechać jest kilka.

Po pierwsze, w swojej twórczości Kafka poruszał problemy nurtujące ludzi niezależnie od płci, wieku, rasy, języka, wyznawanej religii, wykształcenia, stanu cywilnego, wykonywanego zawodu, czy miejsca zamieszkania. Problem osamotnienia, braku wpływu na zachodzące obok wydarzenia, wiara w nieuchronność losu, czy inaczej mówiąc – poczucie alienacji – w różnym stopniu i w różnych chwilach dotyka niemal każdego człowieka. Dlatego też należy przyjąć, że niezależnie od wymienionych wyżej cech, każdy czytelnik dzieł Kafki może w pewnych sytuacjach życiowych podobnie odbierać otaczającą go rzeczywistość, czy też widzieć w bohaterach jego dzieł siebie. Tym samym można uznać, że twórczość Franza Kafki (np. opowiadania *Przemiana* i *Przed prawem*, a zwłaszcza powieść *Proces*) jest bliska spostrzeganiu przez ludzi rzeczywistości w duchu egzystencjalizmu.

Po drugie, w opowiadaniach i powieściach Franza Kafki można dostrzec przenikanie się treści przekazywanych w sposób bardzo realistyczny, z fragmentami o wydźwięku surrealistycznym. Jako przykład mogą posłużyć wspomniane już opowiadania *Przemiana*, *Wyrok*, czy *Kolonia karna*. Oznacza to, że zwolennicy postmodernizmu mogą doszukać się w twórczości pisarza analogii doskonale mieszczących się w tym nurcie filozoficznym..

Po trzecie, w dziełach Franza Kafki trudno znaleźć bezpośrednie związki z określonymi tradycjami kulturowymi. Mimo że był on obywatelem pochodzenia żydowskiego najpierw Austro-Węgier, a potem Czechosłowacji, w jego opowiadaniach i powieściach – pisanych w języku niemieckim – trudno znaleźć bezpośrednie nawiązywanie do kultury żydowskiej, niemieckiej, czy czeskiej. Można powiedzieć, że od samego początku jego twórczość nie miała wydźwięku „narodowego”, ale była „kosmopolityczna”. Dlatego też, w nawiązaniu do tego, co wcześniej napisano, twórczość Kafki może być w podobny sposób odbierana w Europie, w obu Amerykach, czy w Azji Wschodniej. Inaczej mówiąc – jego dzieła doskonale mieszczą się w kulturze doby globalizacji.

Wreszcie, Franz Kafka umarł w stosunkowo młodym wieku (41 lat), przy czym już w wieku 34-35 lat zaczął ciężko chorować. Jego na swój sposób samotniczy tryb życia (przynajmniej taka jest powszechna opinia), życzenie, aby napisane i nieopublikowane teksty został po jego śmierci zniszczone, jak również sama twórczość, sprawiają, że Kafka doskonale „pasuje” do wizerunku bohatera romantycznego, otoczonego nimbem tajemniczości, nierozumianego przez innych, inaczej mówiąc – bohatera tragicznego. Jak uczą doświadczenia ostatnich dekad, tego rodzaju postacie często stają się symbolami kultury masowej, mimo że ich twórczość może się nie mieścić w tzw. popkulturze.

Reasumując, traktując Franza Kafkę jako swojego rodzaju prekursora egzystencjalizmu, i postmodernizmu oraz symbolu globalizacji w kulturze i „ikony” popkultury, nie należy się dziwić, że jego osoba jest chętnie wykorzystywana w promowaniu Pragi jako „miasta Kafki”.

Bibliografia

- Alfred T., 2010, *Prague Palimpsest : Writing, Memory, and the City*, Chicago, University of Chicago Press
Čechův most, https://cs.wikipedia.org/wiki/Čechův_most [15.03.2017]
Čermák J., 2008, *Prahou Franze Kafky*, Albatros, Praha

- Chen H. T., 2014, *Franz Kafka's Prague, attached map in "Der Process"*, May 15, 2014, <http://portfolios.pratt.edu/gallery/16897471/Franz-Kafkas-Prague> [20.02.2017]
- Derek M., Kowalczyk A., 2009, *Turystyka kulturowa w świetle koncepcji klastra turystycznego*, [w:] A. Stasiak (red.), „Kultura i turystyka. Wspólnie zyskać!”, Wydawnictwo WSTiH w Łodzi, Łódź, s. 33-49
- Farley D., 2015, *On the Trail of Kafka in Prague* - https://www.nytimes.com/2015/12/27/travel/franz-kafka-prague.html?_r=0 [5.03.2017]
- Franz Kafka, https://cs.wikipedia.org/wiki/Franz_Kafka [20.02.2017]
- Franz Kafka Museum, <http://kultura.infocesco.cz/content/clanek.aspx?clanekid=16083&clid=1> [20.02.2017]
- Hedrick-Wong Y., Choong D., 2016, *Global Destination Cities Index*, Mastercard Worldwide
- Jindra J., Matyášová J., 2009, *Průvodce. Na cestách s Franzem Kafkou. Slavná i neznámá místa v Čechách a Evropě*, Academia, Praha
- Kaczmarek J., 2004, *Dublin – labirynt nad rzeką*, [w:] D. Jędrzejczyk (red.), „Humanistyczne oblicze miasta”, Uniwersytet Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Warszawa, s. 301-347
- Kafka F., 1969, *Dzienniki 1910-1923*, Wydawnictwo Literackie, Kraków
- Kafka F., 1975, *Wyrok*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa
- Kafka F., 1976a, *Listy do Felicji i inne z lat 1912-1916. Elias Canetti, Drugi Proces – Kafki listy do Felicji*, tom I, przełożyła Irena Krońska, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa
- Kafka F., 1976b, *Listy do Felicji i inne z lat 1912-1916. Elias Canetti, Drugi Proces – Kafki listy do Felicji*, tom II, przełożyła Irena Krońska, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa, s. 124-125
- Kafka F., 1986, *Proces*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa
- Kafka F., 1994, *Dzieła wybrane*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa
- Kafka F., 2012, *Kafka. Listy do rodziny, przyjaciół, wydawców. Wybrał, przełożył i komentarium opatrzył Robert Urbański. Współpraca Anna Urbańska*, Wydawnictwo W.A.B., Warszawa
- KafkowskaPraga, https://www.google.com/maps/d/viewer?mid=1Vi3QpSK_JzssJJ9MqXCGZJyGndo&ll=50.08278105205318%2C14.437348282263201&z=14 [20.02.2017]
- Kowalczyk A., 2004, *Praga z przełomu XIX i XX w. w przekazie literackim i w rzeczywistości*, [w:] D. Jędrzejczyk (red.), „Humanistyczne oblicze miasta”, Uniwersytet Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Warszawa, s. 247-276
- Kowalczyk A., Kulczyk S., 2010, *Turystyka literacka*, [w:] A. Kowalczyk (red.), „Turystyka zrównoważona”, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 231-248
- Krejčí K., 1974, *Praga - legenda i rzeczywistość*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa
- Letenský tunel, https://cs.wikipedia.org/wiki/Letenský_tunel [15.03.2017]
- Leo Burnett pro muzeum F. Kafky (<http://www.strategie.cz/scripts/detail.php?id=101998>) [06.08.2009]
- Listy do Oskara Pollaka, <http://franzkafka.pl/listy-do-oskara-pollaka> [09.03.2017]
- Michalak D., Koryś I., Kopeć J., *Stan czytelnictwa w Polsce w 2015 roku*, Biblioteka Narodowa, Warszawa, 2016
- Pomník Franze Kafky, https://cs.wikipedia.org/wiki/Pomník_Franze_Kafky [20.02.2017]
- Praha vrací lidi do centra. Bydlete na místě, kde žil Franz Kafka, 8. června 2012, http://bydleni.idnes.cz/dum-franze-kafky-v-praze-0wq-/stavba.aspx?c=A120607_152907_reality_bdp_web [20.02.2017]
- Ripellino A. M., 1997, *Praga magiczna*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa
- Salfellner H., 1998, *Franz Kafka and Prague*, Vitalis, Praha
- Salfellner H., 2007, *Franz Kafka und Prag*, Vitalis, Praha, http://www.vitalis-verlag.com/innenansichten/kafka_und_prag_innen.php [10.03.2017]
- Socha Franze Kafky, <http://www.quadrio.cz/franz-kafka> [20.02.2017]
- Společnost Franze Kafky, https://cs.wikipedia.org/wiki/Společnost_Franze_Kafky [20.02.2017]
- Úvodní stránka, <http://www.kafkamuseum.cz/ShowPage.aspx?tabId=-1> [20.02.2017]
- Wagenbach K., 1996, *Kafka's Prague a travel reader*, New York The Overlook Press, Woodstock, N.Y.
- Žižkovský vysílač, https://cs.wikipedia.org/wiki/Žižkovský_vysílač [10.03.2017]

Strony internetowe

<http://70000-fathoms.blogspot.com/2017/01/kafkas-prague.html> [9.03.2017]
<http://europeupclose.com/article/the-literature-lovers-guide-to-prague> [05.03.2017]
www.abc.net.au/radionational/programs/encounter/kafka27s-prague/5756224 [09.03.2017]
www.copa.cz/ShowPage.aspx?HighlightTabId=1&tabId=121&chosenMenuItem=137 [06.08.2009]
<http://en.unesco.org/creative-cities> [9.03.2017]
www.franzkafka-soc.cz/uploads/docs/2017/01/Celkový_soupis_knih_vydaných_od_1991.pdf [20.02.2017]
www.goworldtravel.com/travel-prague-czech-republic-the-city-of-kafka [09.03.2017]
www.hostelfranzkafka.com/en [20.02.2017]
www.hotelsprague.cz/kafka_e.php [20.02.2017]
www.kampagroup.com/en/restaurant.php?rid=1 [06.08.2009]
<http://www.klementinum.com> [25.02.2017]
<http://www.nelso.cz/cz/place/42> [06.08.2009]
<http://praguepulse.org/magazine/borders/franz-kafka-tourist-attraction/>. [8.03.2017]
<http://www.wapniakiwdrozdze.pl/czechy/franz-kafka-ciekawe-miejsca-w-pradze-praga-czechy> [05.03.2017]
<http://writingcities.com/tag/kafka-museum/> [9.03.2017]
<http://zeek.forward.com/articles/116899/> [9.03.2017]

Franz Kafka in Prague urban space: the development of a literary tourism product based on the writer's life and work

Key words: literary tourism, Franz Kafka, Prague, tourist product

Abstract

The aim of this article is to present Prague in the context of Franz Kafka. At the **beginning** authors describe writer's life and his connections with his native town. The second part of the paper refers to the view of Prague presented in Kafka's works and Kafka in Prague urban space. Nowadays the author of *The Trial* is a popular symbol of the capital of Czech Republic. Therefore, in the last part of this paper authors focus on diverse marketing activities connected with Franz Kafka. At the end it was attempted to answer the question why Kafka is so popular with visitors from all over the world.